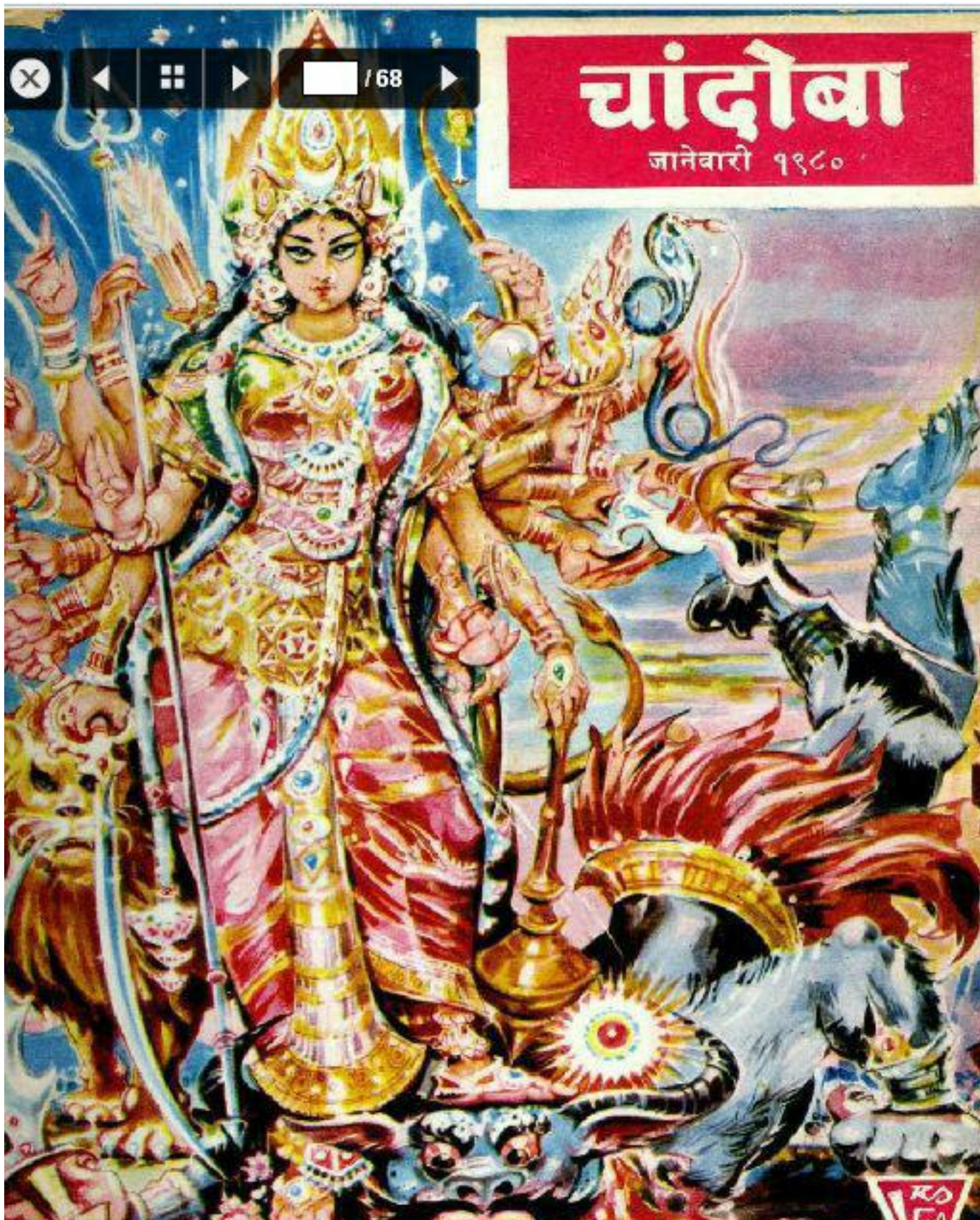
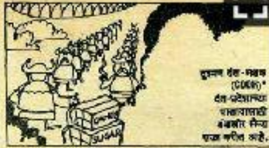

चांदोबा
जानेवारी १९८०

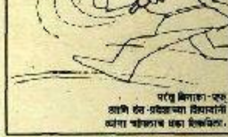

चांदोबा

संस्थापक : 'चक्रपाणी'

संचालक : नागिरेड्डी

या महिन्याची वेताळ कथा 'व्यापार एक जुगार' ही आहे. प्राचीन काळी वैश्य शेती, पशुपालन व व्यापार धंदा करीत. परंतु हळुहळू त्यांनी शेती व पशुपालनाचा धंदा सोडला आणि पूर्णपणे व्यापाराकडे वळले. परंतु काही लोकांनी शेती व पशुपालनच कायम ठेवले. त्याचे कारण वरील गोष्टीवरून कळते.

अमर वाणी

अत्यल्प मपि साधूनां शिलालेखेव तिष्ठति ।
जललेखेव नीचानां यत् कृतं तत् विनश्यति ।।

[साधू व संत यांनी केलेले काम किती लहान असले तरी ते काळ्या दगडावरच्या रेघे सारखे टिकते. परंतु नीच माणसांनी केलेले काम पाण्यावरच्या रेघेसारखे तत्काळ नाहीसे होते.]

वर्ष : २९ जानेवारी १९८० अंक : ७

एक प्रत : १-५० :: वार्षिक वर्गणी : १८-००

प्रश्नोत्तरे

प्र. : दूध हे शाकाहारात मोडते की मांसाहारात?

उ. : आहार हा वृक्षवनस्पतींवर आधारलेला व प्राण्यांवर आधारलेला अशा तऱ्हेने विभागल्यावर दूध हे प्राण्यांकडून मिळते हे स्पष्टच आहे. परंतु आहाराचे भाग हिंसा करून मिळणारा व हिंसेशिवाय मिळणारा असे पाडले तर दूध हा हिंसेशिवायचा आहार होतो. आपल्या देशात शाकाहारी म्हणून जे लोक आहेत ते या अहिंसेलाच प्राधान्य देतात. म्हणून त्यांच्या मते दूध व दुधाचे दही, लोणी, तूप, साय वगैरे पदार्थ शाकाहारात येतात. कारण त्यात प्राण्याचे मांस, हाडे, रक्तवाहिन्या वगैरे प्राण्याच्या शरिराचे भाग नसतात. परंतु अमेरिकेत 'व्हेजिटेरियन्स' म्हणविणारे प्राण्याशी संबंध असलेला कोणताही पदार्थ शिवत नाहीत. 'लिव्हर एक्स्ट्रॅक्ट' सुद्धा पूर्वी घेत असत त्यांना देखील ते 'व्हेजिटेरियन्स' मानीत नाहीत. गांधीजींना किंवा बर्नार्डशॉला सुद्धां 'व्हेजिटेरियन्स' म्हणून मानायला ते तयार नाहीत.

प्र. : बुद्ध हा अहिंसावादी होता. तरी बौद्धांत जास्त लोक मांसाहारी कसे काय आहेत? स्वतः बुद्धाने मांस खाऊन आजार आपल्यावर ओढून घेतला आणि त्यातच तो मरण पावला, हे कसे काय?

उ. : बौद्ध धर्माने शाकाहाराचे प्रतिपादन केले नाही, फक्त अहिंसेचाच प्रचार केला. श्रीलंका, चीन, जपान, इंडोचायना कोरिया वगैरे देशात आजपर्यंत बौद्ध धर्म असला तरी त्या देशातील लोक शाकाहारी कधीच नव्हते व नाहीत. परंतु बौद्धांनी जीवहिंसा करू नये, प्राण्यांचा वध करू नये असाच नियम आहे. बुद्धाचा हाडवैरी देवदत्त याने आपले काही नियम मान्य करायला बुद्धाला सांगितले. स्वतः शाकाहारी असल्या कारणाने बुद्धाने ते मान्य केले नाही. बौद्धभिक्षु भिक्षान्न ग्रहण करतात, त्यांना भिक्षा घालणारे सर्व शाकाहारीच असले पाहिजेत असा नियम घालून देण्याचा अधिकार आपल्याला नाही, असे बुद्धाचे म्हणणे. आपल्या देशात शाकाहाराचा प्रचार करणारे जैनमतवाले होते,

अघटित अनपेक्षित

[७७]

सहस्रबुद्धी, शतबुद्धी व एकबुद्धी यांची गोष्ट ऐकून अतिलोभी म्हणाला–"तू म्हणतो आहेस, त्यात नशिबाचे असे काहीच नाही. एकबुद्धीला लोकज्ञान असल्यामुळे तो त्या संकटातून वाचला. इतर दोघांना ते ज्ञान नव्हते. शिवाय ते अतिलोभाला बळी पडले. अतिलोभाचे होणारे दुष्परिणाम कसे असतात हे 'मूर्ख लोभी माकडे' या कथेवरून स्पष्ट कळते." असे सांगून तो गोष्ट सांगू लागला.

एके काळी चंद्र नावाचा राजा होता. त्याच्या मुलांना माकडांशी खेळायला खूप आवडे. म्हणून त्यांनी माकडांना खूप खायला घालायला सुरवात केली आणि अनेक माकडांना राजवाड्यात जमविले.

माकडांना खूप खायला मिळाले, म्हणून ती खूप माजली, आणि राजवाड्याच्या आवारात मोकळेपणे खूप हिंडू फिरू लागली. त्या सर्वांचा नायक बृहस्पती व चाणक्यासारखा हुशार असा एक वानर होता. राजनीती वैद्यकशास्त्र पशुवैद्यकशास्त्र वगैरेची त्याला चांगली माहिती होती.

राजवाड्याच्या आवारात मेंढरांचा एक कळपही होता. त्यांत पुष्कळ मेंढेएडकेही होते. त्यांच्यावर मुले बसत व मजामजा करीत. त्यांच्यातला एक एडका भयंकर खादाड होता. तो संधी मिळाली की सरळ राजाच्या सैपाक घरात शिरायचा आणि तेथे ठेवलेली पक्वान्ने फस्त करायचा. सैपाकी संतापून दांडके, पळी, झारा, किंवा मडके किंवा काशाचा तांब्या, जे काही हाताला येई त्याने त्या एडक्याला खूप बडवीत.

ते पाहून माकडांच्या नायकाने विचार केला, या एडक्याचे व सैपाक्यांचे वैर

चांगलेच वाढत चालले आहे. याचा माकडांना त्रास होण्याची शक्यता आहे. या एडक्याला पक्वानांचे आकर्षण आहे. त्याला पाहून सैपाकी चिडून हाताला लागेल ते घेऊन त्याला बडवितात. चुकून त्यांनी जळत्या लाकडाने त्याला बडविले तर त्याचे पाठीवरचे केस पेटतील व ते विझविण्या-साठी हा पळत जाऊन गोठ्यात अगर तबेल्यात शिरेल व आग विझविण्यासाठी गवतावर जाऊन लोळेल. मग गवत पेटेल. त्यानंतर गुरे व घोडे होरपळून निघतील. त्यांच्या अंगावरचे फोड बरे करायला औषधपाणी करावे लागेल. पशुवैद्यकशास्त्रा-प्रमाणे औषध म्हणून त्या फोडांवर माकडांच्या चरबीचे लेपच द्यावे लागतील. त्यावेळी खाऊन पिऊन माजलेल्या माझ्या अनुयायांचाच बळी पडेल. तेव्हां वेळीच त्यांना सावध करून इकडून जंगलात पळून जाणे हिताचे होईल.

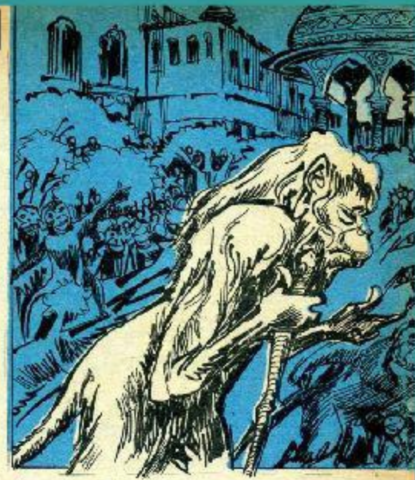
असा विचार करून त्याने आपल्या सर्व अनुयायांना एकत्र जमायला सांगितले व त्यांना त्याने त्यांच्यावर केवढे मोठे घातक संकट येणार आहे त्याची कल्पना करून देत म्हणाला–"एडक्यांचे आणि सैपाक्यांचे दररोज भांडण होऊ लागलं आहे. हे वैर नित्य वाढतच जाणार. मी सांगितल्या-प्रमाणे आपल्या माकडांच्या जातीवर त्याचा फार मोठा दुष्परिणाम होण्याची शक्यता आहे. दोघांच्या भांडणात विना-कारण आपला जीव जाईल. भांडणामुळे मोठमोठी राज्ये रसातळाला मिळाल्याचे इतिहास सांगतो. दोन मोठ्या राज्यांचे युद्ध होते आणि त्यात प्रजा व जवळपासची राज्ये रसातळाला मिळाल्याचे इतिहास सांगतो. दोन मोठ्या राज्यांचे युद्ध होते आणि त्यात प्रजा व जवळपासची राज्ये चिरडून जातात. मैत्री व प्रेम त्या आगीत भस्म होऊन जातात. म्हणून शहाण्यांनी वेळीच सावध होऊन स्वतःचा बचाव करून घ्यावा. आपल्यावर संकट येऊन कोसळण्यापूर्वीच आपण आपलं कायमचे निवासस्थान जे जंगल आहे तिकडे निघून जाऊ या."

माकडे हा हितोपदेश ऐकून हंसली व आपल्या नायकाला म्हणाली–

"तुम्हांला म्हातारपण आलं आहे. साठीबुद्धी नाठी म्हणतात तसे झालं आहे. म्हणून उगाच काल्पनिक संकटांचा बाऊ तुमच्या मनात उभा राहातो आहे आणि असले निरर्थक विचार तुमच्या मनात येत आहेत. येथे सर्व स्वर्गसुख प्राप्त असतां हे सोडून जाण्यात काय शहाणपण आहे? राजकुमार इतकी छान पक्वान्ने खायला घालीत असतां ती सर्व सोडून जंगलात झाडावरची अर्धीकच्ची फळे खायला आम्ही मुळीच तयार नाही."

ते ऐकून म्हाताऱ्या नायकाच्या डोळ्या-तून घळघळा अश्रुधारा वाहू लागल्या व तो म्हणाला–

"मूर्खांनो! ही सर्व सुखे धोक्याची जाळी आहेत, ती तुम्हाला दिसत नाहीत. ही सर्व पक्वान्नेच उद्या विषप्रयोग झाल्या-सारखी तुमचा प्राण घेतील. माझ्या डोळ्या-देखत तुम्ही तडफडून मराल, मला ते पाहवणार नाही. मी एकटाच जंगलात निघून जातो. मित्रांचे दैन्य, शत्रू घरात शिरल्याचे दृश्य, स्वदेशावर परक्यांची सत्ता आणि स्वतःच्या बायकामुलांचे मरण ज्याला स्वतःच्या डोळ्यांनी पहावे लागत नाही तो धन्य होय!"

असे सांगून म्हातारे माकड एकटेच जंगलात निघून गेले.

ते निघून गेल्यावर थोड्याच दिवसात तो एडका त्याच्या संवयीप्रमाणे सैंपाक घरात शिरला आणि पक्वान्ने एकामागून एक खाऊ लागला. अजून सर्व सैंपाक झालेला नव्हता. चुलीवर सैंपाकाच्या मोठमोठ्या भांड्यात पदार्थ खदखदत होते.

सैंपाक्यांनी त्या एडक्याला पक्वान्नावर ताव मारतांना पाहिले मात्र इतके संतापले की त्यांच्यापैकी एकाने चुलीतले जळते लाकूडच काढले आणि त्याने तो त्या

एडक्याला बडवू लागला. एडक्याच्या पाठीवरच्या केसांनी पेट घेतला. ती आग असह्य झाल्याने एडका पळत जाऊन घोड्याच्या तबेल्यात शिरला व तेथल्या गवतावर गडगडा लोळू लागला. त्या गवताने पेट घेतला आणि सर्व तबेल्यालाच आग लागली. काही घोडे जागच्या जागी मेले. काही घोड्याचे डोळे कायमचे गेले. नोकरांनी काही घोड्याना फार कष्टाने वांचविले. तरी त्यांचे अंग होरपळून निघाले होते. ते हिणहिणत राजवाड्याच्या आवारात पळू लागले.

राजाचे घोड्यांवर स्वतःच्या मुलां-सारखे प्रेम होते. त्यांची ती स्थिती पाहून तो फार हळहळला. दरबारी पशुवैद्याला बोलावून तो म्हणाला–"या घोड्यांचा काय तो लौकर इलाज करा. काय औषध आहे?"

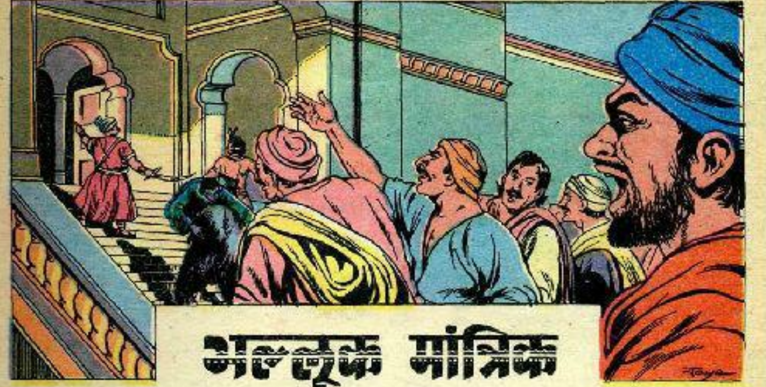
पशुवैद्य ग्रंथाची पाने उलटून म्हणाला– "महाराज, पशुवैद्यकशास्त्रात महापंडित अशा शालिहोत्राचे म्हणणं आहे की मारल्या बरोबर माकडांचे रक्त व चरबी काढून त्यांचे लेप भाजलेल्या जागी लावावेत, म्हणजे रात्रीचा काळोख जाऊन उजाडल्या-वर जसा उजेड होतो तसा रात्रीच्या रात्री घोड्यांच्या अंगावरचे फोड बरे होतील. म्हणून तीच चिकित्सा आता करतो."

"राजवाड्याच्या आवारात असलेल्या सर्व माकडांना ठार करून त्यांचे रक्त व चरबी काढा." राजाने हुकूम सोडला.

नोकरांनी पक्वान्नांचं मिष दाखवून माकडांना जमा केले आणि त्यांना धरून ठार केले. त्यांचे रक्त व चरबी काढून त्यांचे लेप घोड्यांच्या फोडावर लावण्यात आले.

आपले सर्व अनुयायी ठार झाल्याची गोष्ट म्हाताऱ्या माकडाला एका कावळ्याच्या तोंडी कळली. तो दुःखाने रडू लागला. त्या मेलेल्या माकडात त्याची पिल्ले, पिल्लांची पिल्ले, म्हणजे मुले व नातवंडे, किंबहुना सर्व वंश वृक्षच होता व तो नष्ट झाला.

भल्लूक मांत्रिक

[१७.]

[मायावी मर्कट कालीवर्मा व भल्लूक मांत्रिकाच्या हातातून निसटून मंत्रदंडासह राज-धानीत दाखल झाले. राजवाड्यासमोर एक रानटी माणूस अस्वलाचा खेळ दाखवीत होता. त्यावेळी तेथे पाहारेकऱ्यांचा नायक आला. तो अस्वलाकरवी मर्कटाला धरून राजाकडे निघाला. पुढे–]

राजवाड्याच्या पायऱ्यांजवळ पाहारे-कऱ्यांचा नायक तलवार वर उचलून व पाठीमागून येणाऱ्या सर्व लोकांना थांबायला सांगून प्राण्यांचा नाच दाखविणाऱ्याला म्हणाला–"अरे ए, अस्वलाच्या मालका महाराज यावेळी राजसभेत असावेत. तेथे तुझ्या या भिकारड्या अस्वलाला घेऊन जाण्यात शहाणपण नाही, त्या अस्वलाच्या खांद्यावर जे माकड आहे त्याला आपल्या खांद्यावर घेऊन तू माझ्या बरोबर महा-राजांकडे येऊ शकशील का?"

ते ऐकून प्राण्यांचा नाच करणाऱ्याला राग आल्यासारखे त्याच्या तोंडावरून दिसले. म्हणाला–"तुम्ही मला काय वाटेल ते म्हणा, परंतु माझ्या पाळलेल्या व शिकलेल्या अस्वलाला 'भिकारडा' म्हणून त्याचा अपमान करू नका. त्याची हुशारी व कौशल्य पाहून मोठमोठ्या

महाराजांनी व सामंतांनी एवढेच नव्हे तर मोठमोठ्या विद्वानांनी त्याचे गुणगान केले आहे. याचा एक पूर्वज रामाने बांधलेल्या सेतुबंधाच्या वेळी 'होता त्याचे प्रमाण म्हणून हे ताडपत्र वाचून पहा, हवे तर!" असे म्हणत त्याने एक ताडपत्र आपल्या अंगरख्याच्या खिशातून काढून दाखविले.

पाहरेकऱ्यांचा नायक मोठ्याने हसून म्हणाला–"तुझ्या अस्वलाचा वंशवृक्ष आपण दरबारी पुरोहिताला नंतर सावकाश दाखवू आणि महाराजांकडून तुला चांगलेसे बक्षिस सुद्धा देववू. पहिल्याने तो शत्रूचा हेर एका मर्कटाचे सोंग करून आला आहे त्याला अस्वलाच्या खांद्यावरून उतरवून आपल्या खांद्यावर घे."

प्राण्यांना नाचवणारा रानटी माणूस अनिच्छा दर्शवून अस्वलाजवळ गेला व त्याच्या पाठीवर प्रेमाने हात फिरवीत म्हणाला–"वीर भल्लूका! आपल्या खांद्या-वरच्या त्या माकडाला खाली जमिनीवर टाक." असे म्हणत त्याने मायावी मर्कटाच्या कंबरेला बांधलेली दोरी घट्ट धरून जोराने ओढली.

अस्वलाला ते आवडले नसावे. तो दात बाहेर काढून ओरडून मायावी मर्कटाची कंबर धरून त्याला खाली फेकू लागला. परंतु तितक्यात माकडाने स्वतःच खाली उडी मारली व म्हणाले–"तुमच्या शहरा-वर भल्लूक मांत्रिक चालून येत आहे आणि मोठे संकट ओढवणार आहे. तेव्हां तुमचे महाराज कोठे आहेत, हे प्रथम सांगा माझा मंत्रदंड कोठे आहे?"

माकडाला बोलत असलेला पाहून तेथे जमलेले लोक हसू लागले व टाळ्या वाजवू लागले. त्यांच्यापैकी एकजण एक लांब काठी माकडाकडे दाखवीत म्हणाला–"हा घे तुझा मंत्रदंड! काहीतरी गंमत करून दाखव!"

मायावी मर्कटाने ती काठी ओढून घेतली व ती जमिनीवर उभी केली व तिच्या टोकावर चढून एका पायावर उभा राहिला आणि म्हणाला–"मूर्ख हो! असल्या गंमती कोणी दाखवू शकेल का? तुमच्याराज्यावर एक मोठे संकट ओढवणार आहे. अशा वेळी गंमत पाहण्याची हाव असणाऱ्यांना काय म्हणावयाचे?"

पाहारेकऱ्यांचा नायक मायावी मर्कटा-जवळ जाऊन व तो ज्या काठीवर उभा होता ती कापून टाकायला आपली तलवार उगारीत म्हणाला–"खरं बोल, तू शत्रूचा हेर खरोखरच नाहीस का? तू म्हणतोस तो भल्लूक मांत्रिक खरोखरच येणार आहे का?"

मायावी मर्कटाने त्याचे उत्तर न देता चटदिशी खाली उडी मारून पाहरेकऱ्यांच्या नायकाच्या हातातली तलवार हिसकावून घेतली आणि आपल्या कंबरेला बांधलेली दोरी कापून टाकून दातओठ चावीत म्हणाला–"मूर्खांनो! तुम्ही आपल्या राजाला इकडे बोलावून आणा."

पाहारेकऱ्यांच्या नायकासह तेथे जमलेले सर्व लोक भयकंपित झाले. मायावी मर्कट तलवार दाखवून पाहारेकऱ्याच्या जवळ जाऊन दरडावून म्हणाला–"काय रे ए मूर्खा! माझी आज्ञा तुला ऐकू आली नाही का?"

पाहारेकऱ्यांचा नायक प्राणभयाने थरथर कापत म्हणाला–"महाराज, दरबारात

बसलेले असतां त्यांना इकडे यायला सांगा-यचं? माझं डोकं उडून जाईल!"

"तसे असेल तर मीच त्यांच्याकडे जातो. तू पुढे होऊन वाट दाखव." मायावी मर्कट म्हणाले.

पाहारेकऱ्यांचा नायक 'हूं' की 'चूं' न म्हणता पायऱ्या चढून गेला आणि दरबार महालात जाण्याच्या वाटेने चालू लागला. लोक त्यांच्या पाठीमागून जायला धाडस नसल्यामुळे जागच्या जागी थबकले.

जितकेतू राजा सिंहासनावर बसून दर-बारात त्याच्या दर्शनास आलेल्या प्रमुख नागरिकांशी बोलत होता. त्या वेळी

महाराजांनी व सामंतांनी एवढेच नव्हे तर मोठमोठ्या विद्वानांनी त्याचे गुणगान केले आहे. याचा एक पूर्वज रामाने बांधलेल्या सेतुबंधाच्या वेळी 'होता त्याचे प्रमाण म्हणून हे ताडपत्र वाचून पहा, हवे तर!" असे म्हणत त्याने एक ताडपत्र आपल्या अंगरख्याच्या खिशातून काढून दाखविले.

पाहरेकऱ्यांचा नायक मोठ्याने हसून म्हणाला–"तुझ्या अस्वलाचा वंशवृक्ष आपण दरबारी पुरोहिताला नंतर सावकाश दाखवू आणि महाराजांकडून तुला चांगलेसे बक्षिस सुद्धा देववू. पहिल्याने तो शत्रूचा हेर एका मर्कटाचे सोंग करून आला आहे त्याला अस्वलाच्या खांद्यावरून उतरवून आपल्या खांद्यावर घे."

प्राण्यांना नाचवणारा रानटी माणूस अनिच्छा दर्शवून अस्वलाजवळ गेला व त्याच्या पाठीवर प्रेमाने हात फिरवीत म्हणाला–"वीर भल्लूका! आपल्या खांद्यावरच्या त्या माकडाला खाली जमिनीवर टाक." असे म्हणत त्याने मायावी मर्कटाच्या कंबरेला बांधलेली दोरी घट्ट धरून जोराने ओढली.

अस्वलाला ते आवडले नसावे. तो दात बाहेर काढून ओरडून मायावी मर्कटाची कंबर धरून त्याला खाली फेकू लागला. परंतु तितक्यात माकडाने स्वतःच खाली उडी मारली व म्हणाले–"तुमच्या शहरावर भल्लूक मांत्रिक चालून येत आहे आणि मोठे संकट ओढवणार आहे. तेव्हां तुमचे महाराज कोठे आहेत, हे प्रथम सांगा माझा मंत्रदंड कोठे आहे?"

माकडाला बोलत असलेला पाहून तेथे जमलेले लोक हसू लागले व टाळ्या वाजवू लागले. त्यांच्यापैकी एकजण एक लांब काठी माकडाकडे दाखवीत म्हणाला–"हा घे तुझा मंत्रदंड! काहीतरी गंमत करून दाखव!"

मायावी मर्कटाने ती काठी ओढून घेतली व ती जमिनीवर उभी केली व तिच्या राजधानीवर थोड्याच वेळात कालीवर्मा नावाचा एक शूर पराक्रमी वीर आणि भल्लूक मांत्रिक चालून येत आहेत. तुम्हांला या गोष्टीची सूचना देऊन सावध करण्यासाठी मी आलो आहे."

मायावी मर्कट ते म्हणतांच सभेत गोंधळ उडून गेला. राजा जितकेतू एक क्षणभर किंकर्तव्य विमूढ स्थितीत सिंहासनावरून उतरून उभा राहिला व मायावी मर्कटाला म्हणाला–"तुझ्या बोलण्यावरून तू सामान्य माकड नाहीस हे कळले. पण तू जी सूचना दिलीस ती ऐकून मी विचारतो, मी त्या कालीवर्माला व त्याच्या बरोबरच्या इतर सर्वांना कैद करून आणायला आपल्या प्रधान मंत्र्याला काही सैनिकांरोबर पाठविले होते. ते सर्व कोठे आहेत?"

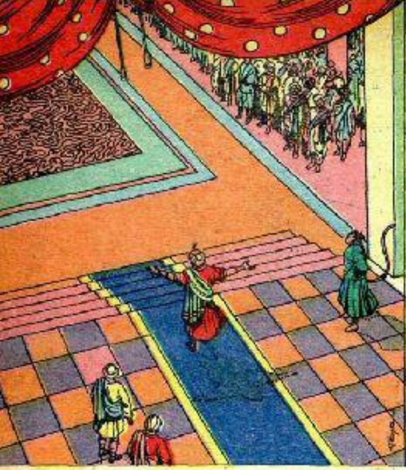
तो प्रश्न ऐकून मायावी मर्कट 'किच किच' करीत हसत म्हणाले–"त्या सर्वांना कालीवर्मा आपल्या तलवारीने व भल्लूक मांत्रिक आपल्या मंत्रदंडाने..." व असे म्हणत एकदम मध्येच थांबले व भयभीत झाल्यासारखे चहुकडे पहात ओरडले–"तांत्रिक गुरू की जय! माझा मंत्रदंड कोठे आहे?" लगेच त्यानंतर पाहारेकऱ्यांचा नायक उभा होता त्याच्यावर धावून जाऊन त्याची नरडी पकडून आवळू लागले.

मायावी मर्कटाच्या हातातून आपला गळा सोडविण्याचा नाना प्रकारे प्रयत्न करीत पहारेकऱ्यांचा नायक ओरडला–"मर्कट प्रभो! मंत्रदंडाची गोष्ट मला काय माहीत? महाराज, मला वांचवा!"

दरबारात हजर असलेल्या दोघां बलदंड माणसांनी पुढे होऊन मर्कटाची कंबर घट्ट धरून त्याला ओढले व म्हणाले–"आमच्या राज्यात कोणाचाही जीव घ्यायचा अधिकार फक्त आमच्या महाराजांनाच आहे. तुझं हे वागणे कायद्याविरुद्ध आहे."

मायावी मर्कट दांतओठ चावून ओरडले–"जितकेतू राजा! मी सांगायचे आहे ते दोन शब्दांत सांगतो आहे, ते कान उघडून

ऐक! तू नगराची द्वारं बंद करून येथे दरबारांत निश्चित होऊन गप्पा मारीत बसला आहेस. म्हणून तुला राजधानीच्या बाहेर काय घडले आहे त्याची कल्पना-देखील नाही. तुझा तो मुख्य चांडाळ आता भल्लूक झाला आहे. एवढेच नव्हे तर तो कालीवर्मा व भल्लूक मांत्रिकाबरोबर आणि एका राक्षसाबरोबर राजधानीवर चालून येत आहे!"

राक्षसाचे नाव ऐकताच जितकेतू राजा धडकी भरल्यासारखा म्हणाला—"राक्षस? आम्ही राक्षस असतात असे फक्त ऐकले आहे, आजपर्यंत राक्षसाला कधी प्रत्यक्ष पाहिले नाही!"

राजाचे दोघे मंत्री थरथर कापत पर-स्परांची तोंडे पहात कापऱ्या आवाजात म्हणाले—"महाराज! आतां या संकटांतून आपली सर्वांची सुटका कशी व्हायची?"

"हा प्रश्न मी तुम्हांला, आपल्या मंत्र्यांना विचारावयाचा आहे आणि तुम्ही मलाच विचारतां आहां? तुम्हां दोघांना मी या क्षणांपासून या पदावरून काढून टाकतो. तो माझा प्रधान मंत्री जर का यावेळी येथे असता तर योग्य विचार काढून व काही तरी युक्ती करून या संकटातून त्याने आम्हांला सोडविले असते." असे म्हणत जितकेतू सिंहासनापासून घाईघाईने चालत मायावी मर्कटाजवळ येऊन सभेत हजर असलेल्या सर्वांना संबोधन करून म्हणाला—"आपल्या राजधानीवर भल्लूक मांत्रिकांबरोबर राक्षसही चालून येत आहेत, आपण या वेळी काय केले तर बरे होईल?"

सभेत कोणाच्याही तोंडी एकही शब्द उमटला नाही. प्रत्येकाच्या मनात एकच गोष्ट होती की आपल्या घरातले धन आणि मूल्यवान वस्तू उचलून घेऊन राजधानी बाहेर पळून जायचं कसं?"

राजा जितकेतू दरबारी लोकांपैकी कोणाच्याही तोंडातून 'ब्र' ही निघत नसलेला पाहून व सर्व भयभीत होऊन बोलण्याच्या स्थितीत नाहीत हे ओळखून मायावी मर्कटाजवळ जाऊन म्हणाला—"तू रूपाने माकडासारखा असलास तरी मंत्रणा देण्यात माझा प्रधान मंत्री जीवगुप्त याच्या सारखाच हुशार दिसतो आहेस. मंत्र्याला आतांपर्यंत त्या राक्षसाने ठार केले नसले तर त्याच्या मुसक्या नक्कीच बांधल्या असणार. म्हणून मी तुलाच माझा प्रधान मंत्री म्हणून नेमतो. तेव्हां तू लौकर विचार करून सांग की शत्रूचा संहार करून राज-धानीचे रक्षण करण्यासाठी आपण आतां काय केले पाहिजे?" असे म्हणत जितकेतू मर्कटाचा हात धरून त्याला सिंहासनापर्यंत घेऊन आला.

सर्व दरबारी लोकांनी टाळ्या वाजवून नव्या प्रधानाचे स्वागत केले. मायावी मर्कट सर्वांना जणुकाही अभयदान देण्यासाठी तलवार दातांनी पकडून ठेवून व दोन्ही हात वर उचलून काही म्हणणार इतक्यात दातांत धरलेली तलवार निसटून खाली जमिनीवर पडली व 'खण्ण' असा आवाज झाला. मायावी मर्कटाने खाली वांकल्या-शिवाय आपल्या शेपटीने तलवार उचलेली व तो काही बोलणार इतक्यात दरबाराच्या बाहेर कसला तरी ओरडा ऐकू आला. राजा जितकेतू व दरबारातले सर्व लोक तिकडे पाहू लागले.

त्याच वेळी मंत्री जीवगुप्त फाटक्या कपड्यानिशी शिरस्त्राण वगैरे शिवाय दरबारात आला. त्याच्या थोड्या पाठी-मागून सामंत सूर्यभूपती आणि दोघां सैनिकांनी दरबारांत पाऊल टाकले. ते दोघे व सैनिक आपला जीव कसा तरी वांचवून आपले घोडे भरधांव पळवीत पुढे आले होते. जीवगुप्ताला पाहतांच काही दरबारी उत्साहाने म्हणू लागले—"प्रधान मंत्री जिवंत आहेत, महाराज! राक्षसाच्या आहारी पडले नाहीत."

मायावी मर्कटाला ते ऐकून राग आला त्याने हातातली तलवार वर उचलून ओरडायला सुरवात केली—"काय रे, मूर्ख

नागरिकांनो! आत्तांच नाही का तुमच्या महाराजांनी मला आपला प्रधान मंत्री नेमले आहे. तुम्ही सर्व ते विसरलात वाटते?"

असे म्हणत नंतर जितकेतू राजाकडे वळून म्हणाला–"काय रे, ए राजा! तुझं काय म्हणणं आहे? मी मंत्री आहे की शत्रूला पाठ दाखवून पळून आलेला हा पळपुटा जीवगुप्त?"

राजा जितकेतू म्हणाला–"मर्कटच आपल्या राज्याचा प्रधान मंत्री आहे. ती गोष्ट मी पुन्हां सांगत आहे. जीवगुप्त या क्षणापासून राजधानीतला एक सामान्य नागरिक झाला आहे."

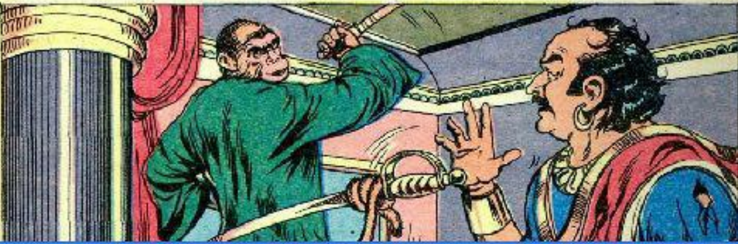
मंत्री जीवगुप्त सर्व आधार सुटल्यासारखा चटदिशी तलवार उपसून डोळे वटारून मायावी मर्कटाकडे पहात म्हणाला–"हे लबाड माकड का चंद्रशिला नगरीची प्रधानकी संभाळणार आहे? याला राक्षसाच्या दगडी गदेचा वार होल्यापूर्वी मीच वांचविले. आतां मात्र मी स्वतःच याचा [illegible] करतो." असे म्हणत मंत्री जीवगुप्त मर्कटावर धावला.

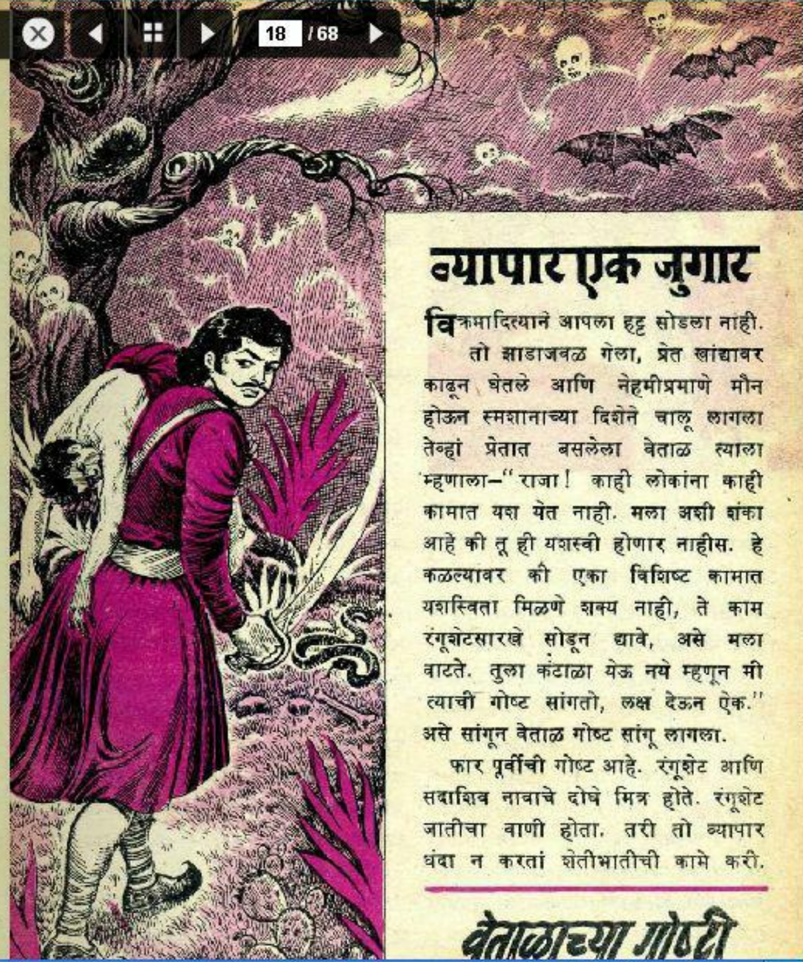
राजा जितकेतू रागाने म्हणाला–

"जीवगुप्ता थांब! हे सामान्य माकड नाही, भ्रांतिमती नावाचा थोर तांत्रिक आहे!"

"या तांत्रिकाने भल्लूक मांत्रिकाचा मंत्रदंड चोरून आणला तो कोठे आहे? त्या मंत्रदंडाशिवाय हे मर्कट म्हणजे रानातल्या झाडांवर फिरणारे काळया तोंडाचे सामान्य माकडच तर आहे. मी आपल्या तलवारीने याचे डोके एका क्षणात उडवितो, व शेपटी छाटून टाकतो पहा." असे म्हणत जीवगुप्त घाईघाईने तलवार घेऊन मर्कटावर धावून गेला.

मायावी मर्कट–"तांत्रिक गुरू की जय!" असा एकदां जयघोष करून व आपली शेपटी विद्युत वेगाने फिरवून तिने जीवगुप्ताच्या हातातली तलवार हिसकावून घेत आपल्या तलवारीने जीवगुप्तावर वार करायला निघाला. (क्रमशः)

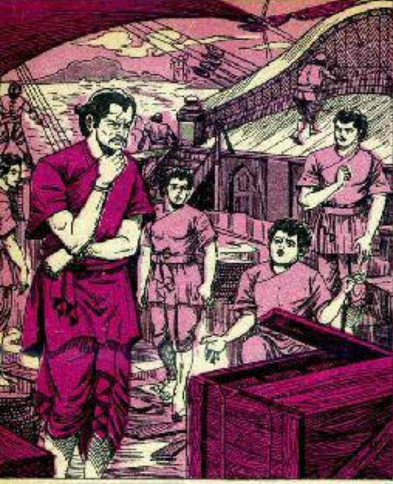

व्यापार एक जुगार

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! काही लोकांना काही कामात यश येत नाही. मला अशी शंका आहे की तू ही यशस्वी होणार नाहीस. हे कळल्यावर की एका विशिष्ट कामात यशस्विता मिळणे शक्य नाही, ते काम रंगूशेटसारखे सोडून द्यावे, असे मला वाटते. तुला कंटाळा येऊ नये म्हणून मी त्याची गोष्ट सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वीची गोष्ट आहे. रंगूशेट आणि सदाशिव नावाचे दोघे मित्र होते. रंगूशेट जातीचा वाणी होता. तरी तो व्यापार धंदा न करतां शेतीभातीची कामे करी.

त्यात तो सुखी होता. सदाशिवने व्यापार करून त्यात खूप पैसे मिळविले. सदाशिवने एकदा रंगूशेटला विचारले–"काय रे, तू आपला वडिलार्जित धंदा सोडून शेती कसा काय करू लागलास?"

"व्यापारधंद्यात आम्हांला कित्येक पिढ्या बरकत नाही." रंगूशेट म्हणाला.

रंगूशेटचे वाडवडील मोठे व्यापारी होते आणि परदेशाशी त्यांचा व्यापार होता. परंतु रंगूशेटचे आजोबा आपल्या गलबता-बरोबर पाण्यात बुडून मरण पावले. त्यांचा सर्व धंदाच कायमचा बंद पडला. म्हणून रंगूशेटच्या वडिलांनी शेतकामाला सुरवात केली आणि त्यात त्यांना चांगली मिळकत होऊ लागली; रंगूशेटने शेतकाम करून पुष्कळ धान्य पिकविले व त्यात त्याचा संसार सुखाचा झाला.

एकदां सदाशिव अगदी अनपेक्षितपणे रंगूशेटकडे आला आणि म्हणाला–"मित्रा, दर्यापार परदेशात व्यापाराला निघालो आहे. खूप पैसा मिळेल. तू सुद्धां बरोबर आलास तर जो फायदा होईल तो अर्धा अर्धा वांटून घेऊ. दोघांवर खर्च वांटला जाईल व फायदाही दुप्पट होईल."

रंगूशेट त्यादिवशी कोणत्या विचारांत निमग्न होता, नकळे, त्याने सदाशिवबरोबर परदेशी व्यापाराला जायचे मान्य केले. बायकोने अनेक प्रकारे समजावून सांगितले, परंतु तिकडे दुर्लक्ष करून रंगूशेटने आपले अर्धे शेत विकून भांडवल उभे केले आणि सुवासिक तेले व अत्तरे घेऊन आपल्या चौघां मुलांसह सदाशिवबरोबर गलबतात बसून परदेशी निघाला.

वाटेत मोठे वादळ आले आणि गलबतात पाणी शिरून सर्व मालाची नासाडी झाली गलबत किनाऱ्याला लागले, परंतु माल चांगला नसल्यामुळे स्वस्त दराने विकावा लागला. म्हणून फार मोठे नुकसान झाले.

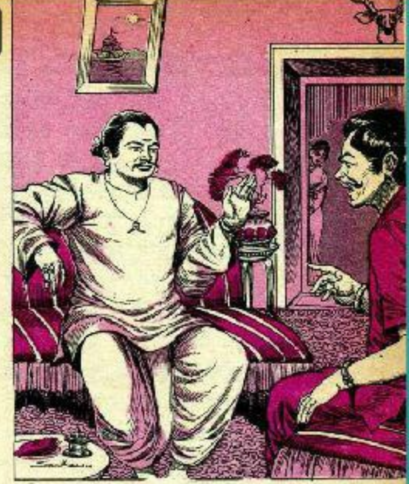
रंगूशेटच्या बायकोने विचार केला, पापाचे धन आले नाही व आपले जे होते ते देवाने नेले, तरी पती व पुत्र तर सुखरूप पोचले. तिने जे नवस केले होते ते पुरे केले आणि देवाचे आभार मानले.

परंतु रंगूशेटच्या बायकोच्या मनासारखे झाले नाही. रंगूशेटने उरलेली जमीन विकून भांडवल उभे केले व पुन्हां सुवासिक द्रव्ये विकत घेऊन परदेशी निघायचे ठरविले. त्याने सदाशिवला भेटून विचारले–"कायरे सदोबा, मग चलायचं ना पुन्हां परदेशी व्यापाराला?"

"बाबारे, तू पुन्हां या फंदात कशाला पडतोस?" रंगूशेटचे धाडस पाहून सदा-शिवने चकित होऊन विचारले.

रंगूशेटने आपल्या मुलांना बरोबर चलता का विचारले. परंतु एकही मुलगा बरोबर यायला तयार होईना. थोरला मुलगा म्हणाला–"कंदमुळे खाऊन आम्ही जगू, परंतु पुन्हां गलबतात पाऊल ठेवणार नाही. तुम्ही सर्व शेत विकून टाकले आहे. शेतीभाती करणेसुद्धा आतां शक्य नाही. मजुरी करू नाहीतर भीक मागू, परंतु परदेशाशी व्यापार करून जीव धोक्यात घालणार नाही."

म्हणून रंगूशेट एकटाच निघाला. या खेपेस त्याला व्यापारात खूप फायदा झाला. त्याने जेवढे भांडवल लावले होते त्याच्या दहापट फायदा झाला. त्याने व्यापार करण्या-पूर्वी जेवढी जमीन विकली होती तिच्या दुप्पट जमीन खरेदी करून मुलांना दिली.

या खेपेस सदाशिव त्याच्या बरोबर व्यापाराला आला नव्हता. त्याला त्याबद्दल पश्चात्ताप झाला. त्याने रंगूशेटकडे येऊन त्याला विचारले–"काय रे, पुन्हां तू परदेशात व्यापाराला जाणार आहेस का?"

रंगूशेट निरुत्साह दर्शवून म्हणाला–"सदोबा, आतां पुन्हां मी त्या आगीत हात भाजून घ्यायला तयार नाही. व्यापार माझ्या नशिबी नाही. शेतीभातीची कामेच माझ्या नशिबात आहेत. म्हणून मी या पुढे तोच धंदा करायचे ठरविले आहे."

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा, रंगूशेटला व्यापारात बरकत नाही, असे खरोखरीच वाटत होते तर तो

सदाशिवाबरोबर पहिल्या खेपेस व्यापार करायला निघालाच कां? त्यात त्याला पुष्कळ नुकसान सोसावे लागले आणि व्यापार त्याच्या भाग्यात नाही हे स्पष्ट झाले. अशा परिस्थितीत दुसऱ्या खेपेला त्याने व्यापार करण्याचे कां ठरविले? आपली सर्व जमीन त्याने विकून टाकली, ती कां? नंतर व्यापारात खूप फायदा झाल्याचे पाहिल्यावर त्याने त्यातून अंग कां काढून घेतले? रंगूशेटच्या या विचित्र मन:स्थितीचे गुपित माहीत असून तू उकलले नाहीस तर तुला माहीतच आहे की तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"शेतीची कामे व व्यापार दोन निरनिराळया चित्तवृत्तींची ओळख देतात. व्यापार करणाऱ्याची चित्तवृत्ती जुगाऱ्यासारखी धाडसाची व तन्मयतेची असते. या उलट शेतीभातीच्या कामात काबाडकष्ट व सहनशक्तीची गरज असते. रंगूशेटने, व्यापार त्याच्या भाग्यात नाही, असे जे म्हटले त्यात, जुगाऱ्याचे धाडस त्याच्या अंगी नाही, हे त्याला सांगावयाचे होते. परंतु त्यात व्यापार केल्याने नुकसानच होईल असे म्हणण्याचा त्याचा हेतू नव्हता. सदाशिवने त्याला बरोबर व्यापार करायला बोलाविले त्यावेळी त्याच्यात त्याच्या वाडवडिलांची जी जुगाऱ्याची वृत्ती होती ती बळेच डोके काढू लागल्याचे दिसते. व्यापारात नुकसान झाल्यावर त्या वृत्तीचाच पगडा त्याच्या मनावर बसलेला दिसून येतो. म्हणून त्याने आपली सर्व इस्टेट पणाला लावून जुगार खेळून पाहिली व त्यात त्याला फायदा झाला. त्यानंतर त्याच्या सहज वृत्तीने उचल खाल्ली व जुगाऱ्याची वृत्ती त्याला अनुकूल नसल्याचे त्याने ओळखले. म्हणून तो पुन्हां शेतीभातीच्या कामाकडे वळला.

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि पुन्हां झाडाजवळ जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

पालीच्या बाजारात गोपू व रघू हे बालमित्र कित्येक दिवसांनी परस्परांना अचानक भेटले. लग्न झाल्यानंतर दोघे निरनिराळ्या गावात राहू लागले होते. गोपू व्यापार करू लागला. त्याच्या बायकोचे नाव शांताबाई होते. दोघांना एक मुलगा होता. त्याचे लग्नाचे वय झाले होते.

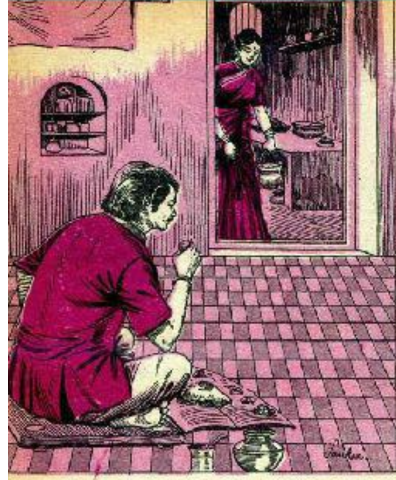
रघू शेतकामात रमला होता. त्याची बायको रुक्मिणी हुशार होती. त्यांना सतरा अठरा वर्षांची एक मुलगी होती व तिचे लग्नाचे वय झाले होते.

दोघांचा व्यवसाय निराळा होता, परंतु एका गोष्टीत त्यांच्या आयुष्यात साम्य होते. दोघांच्या बायका फार आळशी होत्या. त्या कधी सैंपाक करीत नसत. नवऱ्यालासुद्धा भात उकडून वाढीत नसत. त्यांना सैंपाक करता येत नव्हता असे मुळीच नाही. परंतु सैंपाक करणे त्यांना आवडत नसे. नाइलाजाने त्यांना सैंपाक करावाच लागे तेव्हां त्या असा करीत की खाववत नसे व सर्वांना उपाशी रहावे लागे. म्हणून दोघे मित्र घरी आल्यावर सैंपाकही करीत.

दोघे बाजारात भेटले तेव्हां दोघांना त्यांच्या बायकांचा हा आळशीपणा घालवायला एक युक्ती सुचली. असे ठरलं की गोपूच्या घरी रघूने व रघूच्या घरी गोपूने जायचं व स्वत:ची ओळख जाऊन सांगायची, त्याप्रमाणे दोघे मित्र परस्परांच्या घरी अचानकपणे पोचले आणि त्यांनी आपापली ओळख जाऊन सांगितली.

रघू शांताबाईंना म्हणाला–"अहो वहीनी, म्हणजे गोपू घरी नाही म्हणता, मग कसं व्हायचं हो? अहो, मी तुमच्याकडे आपल्या मुलीकरितां स्थळ पहायला आलो होतो."

शांताबाईंना परमानंद झाला. रघू बाजाराकरितां आला होता, म्हणून त्याचा

पोशाख त्या दिवशी श्रीमंतासारखा दिसत होता. मुलाला चांगला हुंडा मिळण्याची आशा तिला वाटू लागली. म्हणाली– "येतील हो बाजारात गेले आहेत!" असे सांगून शांताबाईने सुग्रास जेवण तयार करून पाहुण्यांना वाढले. गोपू तरी परतला नाही. तरी शांताबाई रघूला आग्रह करून म्हणाली–"भावजी, उद्यां नक्की परत येतील, तुम्ही थांबलंच पाहिजे."

चार दिवस झाले, तरी गोपू परतला नाही. रघूने गोपूच्या घरी चारही दिवस खूप मेजवान्या उडविल्या. शेवटी शांताबाईंना हे सांगून की आतां मात्र घरी परतलेच पाहिजे, गोपू आपल्या गावी निघाला.

रघू निघून गेल्यावर दुसऱ्याच दिवशी गोपू परतला.

तिकडे रघूच्या बायकोने गोपूचा आतिथ्य सत्कार चार दिवस केला. दररोज नवे पक्वान्न तयार होई. तिचा आळशीपणा कोठे गेला कोणास ठाऊक? गोपूला मेजवान्या मिळत होत्या. त्यानेसुद्धा रघू येईल म्हणून चार दिवस वाट पाहाण्याचे नाटक केले आणि घरी जाणे आवश्यक असल्याचे सांगून पांचव्या दिवशी आपल्या वहिनींचा निरोप घेतला.

दोघे आपापल्या घरी आले तेव्हां त्यांना त्यांच्या बायकांनी त्यांचे मित्र स्थळाच्या चवकशीसाठी आल्याचे सांगून वाट पाहून शेवटी निराश होऊन परतल्याचे सांगितले.

त्यानंतर दोघांच्या बायकांनी लग्नाविषयी बोलणी करायला आपापल्या नवऱ्याच्या मागे टुमणे लावले. दोघे मित्र पुढल्या आठवड्याच्या बाजारात भेटले आणि त्यांच्या त्यांच्या बायकांकडून कसा पाहुणचार झाला याच्या गमती परस्परांना सांगून आणि त्यांची युक्ती यशस्वी झाल्याचा आनंद व्यक्त करीत पुढला कार्यक्रम ठरवून आपापल्या घरी परतले.

गोपू परतल्याबरोबर शांताबाईंनी त्याला विचारले–"मग काय झालं हो? भावजी काय म्हणाले स्थळाविषयी?"

गोपूने राग आल्याचा अभिनय करीत उत्तर दिले–"ते किती श्रीमंत झाले, म्हणून काय झाले, इतका गर्व करण्याची त्यांना गरज काय होती? हे स्थळ नकोच!"

"असे झालं तरी काय?" शांताबाईंनी विचारले.

"व्हायचं काय? म्हणाला, त्यांची मुलगी म्हणे सैंपाक करणार नाही. म्हणजे लग्नानंतर आपला मुलगा तिला सैंपाक करून वाढणार का?" गोपूने रागाचा आव आणून विचारले.

"इश्श! ते कसं होईल? काहीतरीच बाई!" शांताबाई म्हणाली.

"रघूला कोणीतरी सांगितल्यासारखं दिसतं आहे की आपल्या घरात सैंपाक मलाच करावा लागतो म्हणून! आणि मला कळलं आहे की त्याची बायकोसुद्धा सैंपाक करीत नाही!" गोपू म्हणाला.

शांताबाईंना वाटू लागलं की आपल्या अशा वागणुकीमुळे एक चांगलं चालून आलेलं स्थळ हातातून निसटणार. ती नवऱ्याला म्हणाली–"तुम्ही जाऊन त्यांचा गैरसमज दूर करा. सांगा की माझी तब्येत कधी बरोबर नसली, म्हणजे तुम्हांला सैंपाक करावा लागतो. बाकी नेहमी मीच सैंपाक करते."

"हे गं काय तुझं म्हणणे? त्यांनी मला येऊन तोंडावर हे थोडेच सांगितले! मी आपल्या तर्फे हे जाऊन सांगू लागलो तर माझंच हंसं होईल. एक चांगलं स्थळ

हातचं निसटतं आहे, एवढे मात्र खरे!" गोपू असं म्हणत गप्प झाला.

तिकडे रघू उदास चेहरा घेऊन घरी परतला व म्हणाला–"आतां मी तरी काय सांगू आपल्या नशिबातच नाही, हे चांगलं स्थळ चालून आलेलं परत गेलं!"

"म्हणजे! झालं तरी काय?" रुक्मिणीने विचारलं.

"ते म्हणाले, लग्न झाल्याबरोबर सैंपाक्याला काढून आमच्या मुलीकडून ते सैंपाक करविणार म्हणे! त्यांना कळलं म्हणे की आमच्या घरी पुरुषच सैंपाक करतात!"

"पण, हे काय बोलणं झालं? तुम्ही स्वतःच हौशीने सैंपाक करतां! मी सैंपाक करणार नाही असे कधी म्हटलं का? तुम्ही घरी नव्हतां तेव्हां मी नव्हता का सर्व सैपाक करून त्यांना वाढला. दररोज नवं पक्वान्न वाढलं मी त्यांना! भावजींना चार दिवस मीच सैंपाक करून वाढलं नव्हतं का?" रुक्मिणी म्हणाली.

"मग तुझं म्हणणं काय?" रघूने विचारलं.

"आमची मुलगी सैंपाक कां नाही करणार? एक सैंपाक करण्याची गोष्ट घेऊन का चांगलं स्थळ हातचं जाऊ द्यायचं? तुम्ही आतां जाऊन मुहूर्त ठरवून या." रुक्मिणीने रघूला आग्रह केला.

रघू गोपूकडे जाऊन म्हणाला–"मित्रा, आणि वहिनी! माझी मुलगी सैंपाक करायला तयार आहे. मग ठरवायचा का मुहूर्त?"

ते ऐकून शांताबाईंना भांड्यात जीव पडल्यासारखं वाटलं. रुक्मिणीला रघूकडून मुहूर्त ठरल्याचे कळलं तेव्हां ती शपथ घेऊन म्हणाली–"देवा! मी कान धरते, यापुढे मी ह्यांना कधी सैंपाक घरात पाऊल टाकू देणार नाही."

लग्नकार्य उरकल्यावर सर्व गुपित प्रगट झालं. कृत्रिम परिस्थिती नाहीशी झाली आणि रघूला आणि गोपूला सैंपाक्याच्या कामातून कायमची सुटका मिळाली.

दूषित बुद्धिचा परिणामही दूषित

करटकशास्त्री सर्पदंश उतरविणारे एक मांत्रिक होते. दमनकशास्त्री अर्धांगवायू बरा करणारे एक थोर वैद्य होते. परंतु दोघेही संकुचित बुद्धीचे होते. आपापल्या विद्येत निष्णात असल्या कारणाने त्यांना अपार धनवैभव प्राप्त झाले व त्यांनी ते सर्व कोठेतरी गुप्त स्थानी पुरून ठेवले. त्यांनी आपली विद्यासुद्धा तितकीच गुप्त ठेवली. वृद्धापकाळीसुद्धा कोणाला शिकविली नाही. त्यांच्याकडे कित्येक तरुण मंडळी त्यांचे शिष्यत्व करावे म्हणून आली. परंतु त्यांनी कोणालाही आपली विद्या शिकविली नाही. मृत्युसमयी फक्त आपल्या मुलांना शिकवायची असे मनाशी ठरविले. कारण त्यांना त्यांच्या व्यवसायात बराच फायदा होत असे.

एके दिवशी पहाटे दमनकशास्त्रींना सांप चावला आणि घरी आल्यावर त्यांनी मुलाला साप चावल्याचे सांगितले आणि लगेच बेशुद्ध होऊन ओकू लागले. कुटुंबाशी व मुलाशी काही बोलायलाही फुरसत मिळाली नाही.

त्यांचा मुलगा करटकशास्त्र्यांकडे गेला. त्याने सापाचा मंत्र टाकून वडिलांना वाचवायला सांगितले. परंतु दुर्दैवाने त्याच वेळी करटकशास्त्र्यांना अर्धांगाचा झटका लागला व त्यांचे हातपाय व तोंड लुळे झाले.

प्रेमाची किंमत

मगध राज्याच्या गादीवर चंद्रसेन नावाचा राजा बसताच त्याचे सहाध्यायी चौघे मित्र त्याच्याकडे, राजा काही मदत करील या आशेने आले.

राजाने त्यांना विचारले–"तुम्हांला नोकरी देऊ की धन सहाय्य हवे?"

एकजण म्हणाला–"मला धन सहाय्यच कर, म्हणजे मी स्वत:बरोबर चार चौघांना अन्नाला लावीन."

चंद्रसेन राजाने त्या मित्राने मागितले तितके त्याला धन सहाय्य करून त्याला निरोप दिला.

दुसरा म्हणाला–"धन घेऊन पुढे त्या भांडवलावर आणखी पैसे मिळविण्या इतका मला कोणताही धंदा येत नाही. तेव्हां मला आपल्या पदरी नोकरीच दे."

चंद्रसेनाने त्याला एका पदावर नेमून चांगला पगार द्यायची व्यवस्था केली.

तिसरा म्हणाला–"शेतीभातीची कामे करून त्यावर आपल्या कुटुंबाचा निर्वाह मला चालविता येईल." चंद्रसेन राजाने त्याला हवी होती तेवढी जमीन दिली.

चवथा म्हणाला–"राजा, मला तुझ्या प्रेमाव्यतिरिक्त आणखी कोणत्याही गोष्टीची गरज नाही. तेवढे मिळाले की ते मला अष्टसिद्धी व नवनिधी मिळाल्यासारखंच आहे. शिवाय माझ्यासारखा मित्र मिळाल्याचा तुझ्यासारख्या राजाला सुद्धा काही तरी फायदाच होईल." त्याचे नाव रामदास होते.

आपल्या प्रेमाचा रामदासाला कसा काय उपयोग होतो हे पाहू या, असा विचार करून चंद्रसेन राजाने त्याला होकार दिला.

चंद्रसेन राजा दररोज संध्याकाळी आपल्या उद्यानात विहार करण्यासाठी रथात बसून जात असे. तेव्हां रामदासाला बरोबर बसवून नेई. ते पाहून तो राजाचा एक आत्मीय असल्याचे नागरिकांना, व्यापाऱ्यांना व अधिकाऱ्यांना कळलं.

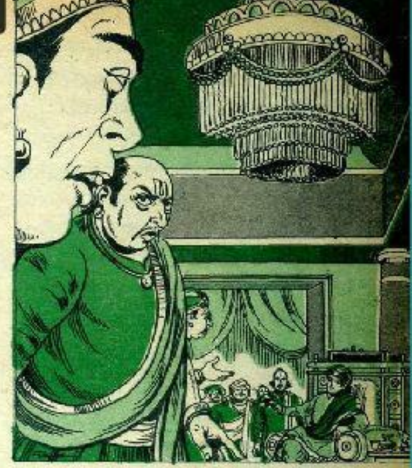
एके दिवशी रथ बाजारातून जात असतां रामदास राजाला म्हणाला–"मला थोडं काम आहे, येथल्या एका दोघां व्यापाऱ्यांना भेटायचं आहे," असे सांगून तो रथातून उतरून गेला.

लगेच मोठमोठे व्यापारी रामदासच्या चारी बाजूला घोळका करून उभे राहिले. रामदासाने त्यांना राजा लौकरच नवे कर बसविणार असल्याचे सांगितले.

लगेच व्यापाऱ्यांनी रामदासाला अनेक भेटी सादर केल्या व राजाने त्यांच्यावर नवीन कर लावू नये यासाठी सर्व प्रयत्न करायला विनविले.

रामदासाने नकार दिला नाही. व्यापारी दर आठवड्यात त्यांना जो फायदा होई त्यातला काही भाग रामदासाला आणून देऊ लागले. थोड्याच दिवसात रामदासाची राजधानीतला एक श्रीमंत म्हणून गणना होऊ लागली. हा सर्व व्यवहार फार गुप्तपणे होई. व्यापाऱ्यांचे हिशोब तपासणारे सरकारी अधिकारी व न्यायाधीश सर्वांना त्यांचा वांटा परस्पर पोचता होई.

काही दिवसांनी रामादासाने राजधानीतच एक मोठा वाडा बांधला आणि गृहप्रवेशाच्या वेळी राजाला, मंत्र्यांना,

अधिकाऱ्यांना, प्रमुख व्यापाऱ्यांना निमंत्रणे पाठविली. त्याने एक मोठी मेजवानी दिली व त्यावेळी नृत्य गायनाची व्यवस्था केली.

राजाने चकित होऊन रामदासाला विचारले–"काय रे, इतक्या थोड्या अवधीत इतके पैसे कसे काय मिळविलेस?"

"महाराज, आपली कृपा असली तर मोठमोठी राज्येसुद्धा मिळतील!" रामदास म्हणाला.

"तू हे सर्व वैभव कसे संपादन केलेस हे सांगशील का?" राजाने त्याला विचारले.

"उद्या रात्री माझ्या घरात माझ्या खोलीत आपण लपून बसावे आणि सर्व गोष्टी पहाव्या व ऐकाव्या. आपल्या कृपेचा

लाभ मला जो झाला तो आपल्या समक्ष आहेच. आपल्याला जो फायदा होईल तोही पहावा." रामदास म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी रामदासाने हिशेब तपासनीसास व न्यायाधिशाला कळेल अशी अफवा उडविली. त्या दिवशी रात्री राजा रामदासाच्या घरी त्याच्या बैठकीच्या खोलीच्या बाजूच्या खोलीत लपून बसला. काही वेळाने हिशेब तपासनीस आला व म्हणाला—"या खेपेस माझा वाटासुद्धा तुम्हीच ठेवून घ्या आणि मला एका गोष्टीचं सहाय्य करा."

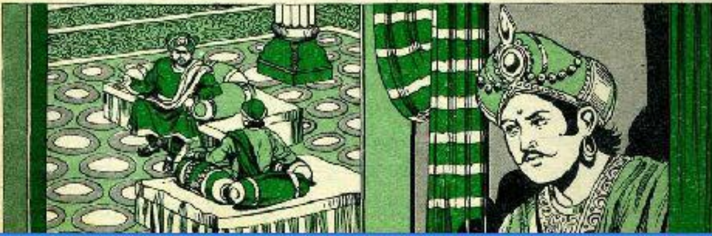
"कोणती मदत पाहिजे तुम्हांला?" रामादासाने त्याला विचारले.

"मी मन लावून काम करीत नसल्याचे ऐकून महाराजांनी मला काढून टाकून आणखी एकाला नेमण्याचे ठरविले असल्याचे कळले आहे. मिळकत होत होती, ती एकाएकी बंद होणार की हो! मी मन लावून काम करीत असल्याचे महाराजांच्या कानावर घालून माझी नोकरी कायम राहील असे काहीतरी करा." तपासनीस म्हणाला.

"ठीक, करतो काहीतरी!" रामदास म्हणाला. तो निघून गेल्यावर थोड्या वेळाने न्यायाधीश येऊन म्हणाला—"या खेपेस माझा वाटासुद्धा तुम्हीच ठेवून घ्या आणि महाराज माझी बदली करणार आहेत ती थांबवा. व्यापारी ज्या जागी नाहीत व फक्त शेतकरी जेथे राहतात तेथे काय मिळकत होईल हो?"

"ठीक, करतो काहीतरी!" रामदास म्हणाला व त्याला निरोप देऊन राजाला येऊन म्हणाला—"पाहिलेत, महाराज! आपली मर्जी संपादन करून मी सर्व लांचखाऊंना स्वतःकडे लोहचुंबकासारखे आकर्षित करून घेतले आहे. आपल्या सरकारात लांचखाऊ लोकांना बाहेर काढायला आपल्या प्रेमाचा उपयोग झाला की नाही?"

चंद्रसेन राजाने ते मान्य केले आणि हिशेब तपासनीसाला व न्यायाधीशाला योग्य कारण सांगून कमी केले.

भृगु ऋषी

'भृगु' या शब्दाचा अर्थ 'प्रकाशित करणे' असा आहे. भृगु हे अग्नीचे एक नाव असावे असे काही विद्वानांचे मत आहे. भृग वंश हा वेदकाळातील अत्यंत प्राचीन वंश आहे. ऋग्वेदात अग्नि संबंधाने ज्या सूक्ती आहेत त्यांवरून भृगूंनी मानवाला अग्नीची ओळख करून दिली हे कळते. म्हणजे त्यांनी अग्नी हा लाकडात गुप्तरूपे असतो, हे लाकडाला लाकूड घासून दाखवून अग्नी निर्माण केला व त्याच्याशी मानवाची मैत्री करून दिली असे ऋचांवरून कळते.

वेदकालात भृगूचा अग्नीशी जवळचा संबंध असल्याचे दिसते तर पुराण कालात भृगू ऋषींचा राक्षसांशी जवळचा संबंध असल्याचे आढळते. ब्रह्मदेवाच्या हृदयातून जन्मलेले हे मुनिवर्य हे फार प्राचीन व जुने होते. तरी यांची पहिली पत्नी हिरण्यकशिपूची मुलगी दिती ही होती. (कश्यपाच्या पत्नीचे नांव सुद्धा दिती होते असे सांगतात; परंतु तिच्या पोटी राक्षस जन्मले, ती राक्षसाची मुलगी नव्हती. ती दक्षाची मुलगी होती.) भृगू व दितीच्या पोटी कवी नावाचा मुलगा झाला. याचा मुलगाच राक्षसांचा गुरु शुक्र होता!

राक्षस भृगूच्या आश्रमातच राहून देवांवर लपून छपून हल्ला करीत. भृगुपत्नी दितीने त्यांना आश्रय दिला होता. ते कळल्यावर विष्णूने आपल्या सुदर्शन चक्राने तिचा शिरच्छेद केला. ते कळल्यावर भृगूने विष्णूला शाप दिला की त्याला पत्नीविरहाचे दुःख सहन करावे लागेल. म्हणूनच रामावतारात रामाला सीतेचा विरह सहन करावा लागला होता, म्हणे.

भृगूचे ख्याती नावाच्या एका स्त्रीशी सुद्धा लग्न झाले होते, म्हणे. ती कर्दम

प्रजापतीची मुलगी. तिच्या पोटी भृगूला धाता व विधाता नावाचे दोन मुलगे झाले.

भृगूची पुलोमा नावाची आणखी एक पत्नी होती. एकदा भृगूने तिला अग्नीकडे लक्ष ठेव म्हणून सांगितले व तो बाहेर निघून गेला. त्यावेळी पुलोम नावाचा एक राक्षस अग्निगृहात शिरला व त्याने "ती कोण?" असे अग्नीला विचारले.

"ही भृगूची पत्नी आहे." असे अग्नीने उत्तर दिले. तिला आपली बायको करून घेणार आहे असे सांगून पुलोम राक्षस तिला उचलून घेऊन गेला. त्यानंतर तिच्या पोटी च्यवन जन्मला व त्याने त्या राक्षसाला भस्म करून टाकले.

आपल्या पत्नीच्या अपहरणाला कारण अग्नी होता हे ओळखून भृगूने अग्नीला "तू सर्वभक्षक हो!" असा शाप दिला.

"मला माहीत असलेली गोष्ट मी सांगितली त्यात माझी काय चूक?" असे सांगून अग्नी रागाने कोठे तरी जाऊन लपला आणि देवांना त्याने हव्य पोच-विण्याचे बंद केले. देवांनी त्याला– "नाहीरे बाबा, तू नित्य पवित्र आहेस" अशी त्याची स्तुती करून त्याला परत बोलाविले.

भृगूला ऋषिश्रेष्ठ असेही म्हणतात. हिमालय पर्वतालाही भृगूने शाप दिला होता म्हणे. भृगूत निग्रह शक्तीबरोबर अनुग्रह शक्ती सुद्धा होती. वसिष्ठांनी निमीला 'तू मर!' असा शाप दिला तेव्हां भृगूने निमीला "निमिष" (पापणी लवणे) रूपे जिवंत ठेवले म्हणे.

भृगूने एकदां खोटे बोलून वीतहव्य नावाच्या क्षत्रियाला ब्राह्मण केले म्हणे. वत्स देशाचा राजा वीतहव्य याच्या मुलांनी काशीराजाच्या कुटुंबाला ठार केले व देवोदास याचा पराभव केला. देवोदासाचा मुलगा प्रतर्थ वीतहव्याच्या मुलांचा वध करून वीतहव्याचा वध करण्यासाठी आला असता वीतहव्य भृगूच्या आश्रमात लपला. प्रतर्थ वीतहव्याच्या शोधार्थ आला तेव्हां भृगू 'त्याच्या आश्रमात कोणी क्षत्रिय आला नाही, बुवा' म्हणाला.

सरस्वती उचंबळून आली

गौतम नावाच्या ऋषीला एकत, द्वित व त्रित नावाचे तीन मुलगे होते. पित्याने तिघांकडून उत्तम वेदाभ्यास करवून घेतला.

तिघां भावात त्रितच सर्वात श्रेष्ठ त्याचे प्रवचन ऐकायला दूरदुरून लोक येत.

एकदां तिघां भावांनी यज्ञ करायचे ठरविले आणि त्यासाठी योग्य जागेच्या शोधार्थ निघाले.

ते एका निर्जन प्रदेशातून जात असता, पुढे त्रित चालत होता. त्याला अकस्मात एक वाघ आडवा आला. तो जवळ येईपर्यंत त्रितला दिसला नाही.

परंतु एकतला व द्वितला तो वाघ आधीच दिसला असूनही त्यांनी त्रितला सावध केले नाही व ते पळून जाऊन झाडावर चढून बसले.

त्रित घाबरून पळत असता एका विहीरीत पडला आणि वाघाच्या दाढेतून वांचला. लौकरच त्याला शुद्धी आली.

त्याच्या थोरल्या भावांना त्याला वाघाने खाल्ले असावे असे वाटले व त्यांना फार आनंद झाला. त्यांना वाटलं की त्याला यज्ञभाग देण्याची गरज राहिली नाही.

परंतु भूतपिशाचांचे उच्चाटन करण्याचा मंत्र फक्त त्रितलाच माहीत होता. त्याच्या दोघां थोरल्या भावांना माहीत नव्हता. त्यांनी आरंभिलेल्या यज्ञ-भूमीत भूतपिशाच्चे शिरली.

जुन्या ओसाड विहिरीत यज्ञाचा मुहूर्त जवळ येत असलेला पाहून त्रितने दगडावर दगड मारून अग्नी निर्माण केला आणि पाचोळा घालून अग्नि पेटविला व तोच आपला यज्ञ आहे असे मानले.

ते पवित्र स्थान नव्हते. त्याच्या जवळ यज्ञसामुग्रीसुद्धा नव्हती. परंतु त्याची आस्था व श्रद्धा पाहून देव प्रसन्न झाले व त्याला दर्शन देऊन वर मागायला सांगितले.

"या विहिरीला पवित्र करा. या विहिरीत जो स्नान करील तो पवित्र होईल असे करा. असा त्याने देवांकडे वर मागितला. लगेच विहिरीला पाणी लागले व तो पाण्यावर तरंगत विहीरी-बाहेर आला.

अंतर्वाहिनी सरस्वती त्याला मिळा-लेल्या वरामुळे उचंबळून वर आली. सर्व आनंदाने तिची स्तुती गाऊ लागले.

अष्टावक्र मुनी

अष्टावक्र हे एकपाद नावाच्या ब्राह्मणाचे पुत्र. एकपादाजवळ अनेक शिष्य विद्या-भ्यास करीत. त्यांना एक क्षणाचीही विश्रांती लाभत नसे. एकपादाची बायको सुजाता गरोदर असतांना तिच्या पोटातील मुलगा एकपाद म्हणाला–"तुम्ही आपल्या शिष्यांना निद्रा आहार वगैरेला सुद्धां वेळ न देतां त्यांच्याकडून कशासाठी अभ्यास करवितां आहां? त्यांचे आरोग्य बिघडत चाललं आहे."

"तू असे वांकडे बोललास म्हणून तू अष्टावक्र होऊन जन्माला येशील." असा एकपाद मुनींनी मुलाला शाप दिला.

सुजाताचे दिवस भरत आले होते. घरात बाळंतपणासाठी लागणारी सामुग्री व पैसा अडकाही नाही. म्हणून तो जनक राजाकडे गेला. तो घरात नव्हता व प्रसवकाळ जवळ येऊन ठेपला. म्हणून सुजाता माहेरी आपल्या भावाकडे गेली. तिच्या भावाचे नाव उद्दालक होते. तेथेच अष्टावक्र जन्मला. त्याच सुमारास उद्दालकाला श्वेतकेतू नावाचा मुलगा झाला.

मुलं लहानाची मोठी झाली. एकदा अष्टावक्र मामाच्या मांडीवर जाऊन बसला. ते श्वेतकेतूला आवडले नाही. तो ओरडला–"तू माझ्या बाबांच्या मांडीवर कां बसलास. तू जा आपल्या बाबांकडे."

अष्टावक्राने आईला विचारले–"आई, माझे बाबा कोठे आहेत ग?"

"पैसे घेऊन यायला ते जनक राजाकडे गेले आहेत." ती म्हणाली.

अष्टावक्र लगेच जनकराजाकडे गेला. तेथे त्याला कळले की जनकराजाच्या दरबारात वरुणाचा मुलगा बंदी याच्याशी शास्त्रार्थ करीत असतां एकपाद हारला आणि त्यामुळे त्याला पाण्यात बुडवून

ठेवण्यात आले आहे आणि एकपादाच्या बरोबर वंदीशी शास्त्रार्थात हारलेले आणखी अनेक विद्वान पाण्यात ठेवले गेले आहेत.

अष्टावक्र राजाच्या दरबारात गेला व त्याने वंदीला शास्त्रार्थ करण्यास आव्हान केले. दोघांचा शास्त्रार्थ झाला व त्यात वंदी हारला. अष्टावक्र जिंकला त्याबद्दल पुरस्कार म्हणून त्याने त्याच्या वडिलांना व पाण्यात बुडवून ठेवलेल्या इतर विद्वानांना मुक्त करावे, असे सांगितले. अशातऱ्हेने अष्टावक्राने शाप देणाऱ्या पित्याला ही, त्या अपमानांतून वांचविले.

अष्टावक्राने वदान्याची मुलगी सुप्रभा हिच्याशी लग्न करण्याची इच्छा दर्शविली. वदान्याने अट घातली की तो घेईल त्या परीक्षेत अष्टावक्र उत्तीर्ण झाला तर त्याच्याशी मुलीचे लग्न करून देईन. म्हणे हिमालयात एक स्त्री दिसेल, त्या स्त्रीला पाहून ये, अशी अट वदान्याने अष्टावक्र.ला घातली. अष्टावक्र हिमालय पर्वतावर जात असतां त्याने कुबेराचे अतिथ्य स्वीकारले. कुबेराने खूप थाटाने त्याचा अतिथिसत्कार केला. आणि त्याच्या करमणुकीसाठी नृत्य गायनादीची व्यवस्था केली. गंधर्वांनी गायन केले आणि अप्सरांनी नृत्य केले. एक वर्ष लोटले.

त्यानंतर तो वदान्याने सांगितलेल्या स्त्रीला जाऊन भेटला. तिने आपल्या सुवर्ण-मंदिरात त्याचे यथायोग्य आतिथ्य केले व त्याच्यावर मोहिनी घालण्याचा प्रयत्न केला. परंतु अष्टावक्र थोडादेखील नमला नाही. तिने तिच्याशी लग्न करून घ्यायला अष्टा-वक्राला आग्रह केला.

अष्टावक्र म्हणाला–"तू स्वतःच स्वतःचे कन्यादान कसं काय करणार? तुझ्या वडिलांचे नाव काय? त्यांनी कन्यादान केले तर मी तुझ्याशी लग्न करीन."

तेव्हां तिने खरी गोष्ट उघड सांगितली. वदान्याने अष्टावक्राची परीक्षा घेण्यासाठी तिची सृष्टी केली होती. त्या परीक्षेत अष्टावक्र यशस्वी झाला. नंतर त्याचे सुप्रभेशी लग्न झाले.

मिथ्यापवाद

फार पूर्वी एक अत्यंत श्रीमंत वाणी होता. त्याला सुबुद्धी नावाचा एक मुलगा व सुमित्रा नावाची एक मुलगी होती. मृत्युसमयी आपल्या मुलाला जवळ बोलावून तो म्हणाला–"बाबा रे, माझ्या मागे व्यापारात चांगलं लक्ष घालून काम कर. तू व तुझी बहीण दोघं चांगलं नाव मिळवा." एवढीच माझी शेवटची इच्छा आहे.

वडील वारल्यावर काही दिवसांनी सुबुद्धीने चार गलबते भरून माल घेतला व परदेशात व्यापार करायला निघाला. निघतांना आपल्या बहिणीला समजावून सांगून तो म्हणाला–"मी आता बरेच दिवस परतणार नाही. मी परत येईपर्यंत तू काळजीपूर्वक रहा. वाकडे पाऊल पडले तर अपकीर्ती शिवाय काय मिळणार. कोण-त्याही परपुरुषाशी बोलू नकोस." परत केव्हां भेट होते, कोण जाणे, असा विचार करून त्याने स्वतःचं चित्र सुमित्रेला दिले व सुमित्रेचं चित्र आपल्याजवळ ठेवून घेतलं आणि आपल्या गलबतात बसून निघाला.

दोन वर्षे लोटली. तिसरे वर्ष चालू होते. सुबुद्धीची गलबते एका बंदराला लागली. त्याने नांगर टाकविला आणि गलबतातले गालिचे वगैरे बहुमूल्य माल काढून घेऊन तो त्या देशाचा राजा सुदर्शन याच्याकडे गेला.

राजासाठी आणलेला नजराणा राजाला देऊन सुबुद्धी म्हणाला–"महाराज, मी परदेशी व्यापारी आहे, आपल्या देशात व्यापार करायला परवानगी मागायला आलो आहे."

सुबुद्धीने आणून दिलेला नजराणा पाहून राजा खूष झाला. त्या दिवसापूर्वी दुसऱ्या कोणत्याही व्यापाऱ्याने इतक्या अमूल्य नजराणा त्याला आणून दिला नव्हता.

म्हणून राजाने खूष होऊन सुबुद्धीने मागितल्याप्रमाणे व्यापार करण्यास परवानगी तर दिलीच, शिवाय त्याने गलबतांत आणलेला अनमोल माल पहायला आपल्या राजपरिवारासह निघाला.

गलबतांतील माल पाहात असतां गलबतात ठेवलेले सुमित्रेचे चित्र राजाला दिसले.

"कोण ही सुंदर तरुणी?" सुदर्शनने सुबुद्धीला विचारले.

"प्रभो, ती माझी धाकटी बहीण आहे."

"रुपलावण्यासारखेच तिचे शील व आचरणही आहे का?" सुदर्शनने विचारले.

"तिच्या आचरणाविषयी कोणी दोष निंदा करणेच शक्य नाही." सुबुद्धी म्हणाला.

"तरमग मी हिला आपली पट्टराणी करून घ्यावी, म्हणतो." सुदर्शन म्हणाला.

ते सर्व ऐकत व पहात असलेल्या सेनापतीच्या मनात एकाएकी मत्सराग्नी भडकला. 'ओहो, तरमग ही वाण्याची पोर आमची मालकीण होणार का? आणि आमच्या बायका हिची सेवा करणार का?' असे मनात म्हणत सेनापती उघड राजाला म्हणाला—"प्रभो, मी या बाईला चांगला ओळखतो. ही कुळटा आहे."

ते ऐकून सुदर्शनला सुबुद्धीचा भयंकर राग आला.

"एका कुलटेला तू शीलवती म्हणालास नाही का? मी तुझे डोके उडवितो." राजा सुबुद्धीला म्हणाला.

"प्रभो! आपल्या सेनापतीने जे काही सांगितले आहे ते सर्व खोटे आहे. मी म्हणतो ते खोटे वाटत असेल तर तो म्हणाला ते खरे असल्याचे त्याला सिद्ध करायला सांगा. तो माझ्या बहिणीला ओळखतो म्हणाला तर त्याला माझ्या बहिणीची अंगठी घेऊन यायला सांगा आणि तिची जन्मखूण तीळ कोठे आहे विचारून यायला सांगा." सुबुद्धी म्हणाला.

सुदर्शनला सुबुद्धी म्हणाला ते रास्त वाटले. तो सेनापतीला म्हणाला—"तू दोन महिन्यांच्या आत त्या स्त्रीची अंगठी व तिच्या जन्मखुणेचा तीळ कोठे आहे या गोष्टीची माहिती घेऊन आला नाहीस तर मी तुझे डोके उडवीन! लक्षात असू दे!"

सेनापती लगेच निघाला व सुमित्रा रहात होती त्या गावी आला. तेथे तो एका गरजू म्हातारीला भेटून म्हणाला—"आजी, तुम्ही त्या मुलीच्या हातातली अंगठी व तिची जन्मखूण कोठे आहे, ते गुपित काढून येऊन सांगितलेत तर तुम्ही मागाल तेवढे सोने देईन."

ती म्हातारी मोहाला बळी पडली आणि सुमित्रेच्या घरी जाऊन तिला इकडच्या तिकडच्या गप्पात गुंतविले आणि तिच्या पाठीवर डाव्या बाजूला तीळ असलेला पाहून घेतला व संधी साधून तिची अंगठी चोरून सेनापतीला आणून दिली.

सेनानी लगेच स्वदेशी निघाला व आपल्या गावी पोचताच त्याने राजाला भेटून सुमित्रेच्या अंगावरच्या तिळाची गोष्ट सांगून तिची अंगठीपण राजाला दिली. सेनापतीने सुमित्रेवर जो मिथ्यापवाद लावला होता तो खरा ठरला. म्हणून सुदर्शनने संतापून सुबुद्धीला मृत्युदंडाची शिक्षा द्यायला आज्ञा केली.

परंतु सुबुद्धीने एक शेवटची इच्छा व्यक्त केली. म्हणाला—"महाराज, या परमुलुखात मरण्यापूर्वी मला माझ्या बहिणीला भेटण्याची फार इच्छा आहे. आपण तिला बोलवावे व तिची भेट घ्यायला मला

परवानगी द्यावी. त्यानंतर आपण केलेली शिक्षा मी आनंदाने उपभोगीन."

ती गोष्ट सुदर्शनने मान्य केली. सुबुद्धीने एक पत्र लिहून सुदर्शनच्या दूताच्या हाती ते सुमित्राकडे पाठविले. आपल्या भावाने सांगितल्याप्रमाणे न वागता त्या म्हातारीशी बोलल्याचा असा परिणाम झाला हे ओळखून सुमित्रा आपल्या वडील भावाला भेटण्याचे ठरवून निघाली.

सुदर्शनच्या राज्यात पोचताच ती सरळ राजाकडे गेली व म्हणाली–"महाराज, आपण माझ्या कानातले हे एक कर्णभूषण पहावे, हे किती मूल्यवान आहे की नाही?"

सुदर्शनने ते कर्णभूषण लक्षपूर्वक पाहून व त्यातील मूल्यवान हिरे पाहून विचारले–"होय, हे आहे खरे फार मूल्यवान. परंतु हे मला दाखविण्याचे कारण काय?"

"आपल्या सेनापतीने या कर्णभूषणाच्या जोडीचे एक चोरले आहे. आपण धर्मभीरू आहां. आपण ते मला त्याच्याकडून देवविण्याची कृपा करावी." ती म्हणाली.

राजाने सेनापतीला बोलाविले व सुमित्राने त्याच्यावर जो आरोप लावला होता तो सांगून म्हणाला–"तू तिचे कर्णभूषण चोरले आहेस ते, तू तिला देऊन टाक."

सेनापती आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला–"महाराज, ही स्त्री कोण हेसुद्धा मला माहीत नाही. मी या जन्मात हिला कधी पाहिलेसुद्धा नाही. मग हिचे कर्णभूषण कसा चोरून आणीन?"

लगेच सुमित्रा राजाकडे वळून म्हणाली–"महाराज, मी सुबुद्धीची बहीण आहे. आपल्या सेनापतीने मला कधी जन्मात पाहिले नाही, म्हणतो आहे, तर आपण माझ्या दादाला मृत्युदंडाची शिक्षा सांगून तुरुंगात कसे काय टाकलेत?"

सेनापतीने केलेली लबाडी आणि सुमित्रेची हुशारी पाहून राजा चकित झाला. त्याला सर्व गोष्टी कळल्या. त्याने सेनापतीला मृत्युदंडाची शिक्षा केली व सुबुद्धीला तुरुंगातून मुक्त करून सुमित्रेशी विवाह करून तिला आपली पट्टराणी केले.

स्थलमहात्म्य

चंद्रहास नांवाच्या एका मुलाच्या मनात राजा व्हावे अशी महत्वाकांक्षा बालपणीच निर्माण झाली. त्यासाठी त्याने कसून विद्याभ्यास सुरू केला. त्याचबरोबर राजाला योग्य असलेल्या शस्त्रास्त्र विद्येचाही अभ्यास केला. त्याने काही तरुण मंडळींना आपला अनुयायी करून घेतले आणि एका निर्जन प्रदेशात आपली राजधानी स्थापन करण्याचे ठरविले. चंद्रहासला त्याच्या पुरोहिताने राजधानी स्थापन करण्यापूर्वी त्या जागेचे स्थल महात्म्य पाहून घ्यायचा सल्ला दिला.

चंद्रहासाने तशा एका जागेचा शोध सुरू केला व सुदैवाने त्याला एक उपयुक्त जागा मिळाली. त्या जागी त्याला एक नवीन अनुभव आला. काही शिकारी कुत्री सशांचा पाठलाग करीत त्या जागेपर्यंत आली. परंतु त्या जागेपर्यंत आल्यावर सर्व ससे थांबले व त्यांनी शिकारी कुत्र्यांवर हल्ला करून त्यांना पळवून लावले. म्हणून तीच जागा राजधानी स्थापन करण्यायोग्य मानून चंद्रहासने राजधानी स्थापन करून तिचे नाव शशांक नगर ठेवले. ते नगर लवंग देशाच्या सीमेवर होते. लवंगनरेशाने शशांक नगरावर स्वारी केली. शशांक नगराचे सैन्य मोठे नव्हते. परंतु कोट दुर्भेद्य होता आणि सैनिकांना ते स्थान अजिंक्य असल्याचा आत्मविश्वासही होता. परिणामी लवंग देशाचा पराभव झाला.

चंद्रहासशी युद्धाला जो कोणी राजा आला त्याचा पराभवच होत गेला. हळूहळू चंद्रहासाच्या राज्याचा विस्तार झाला व तो एक चक्रवर्ती राजा म्हणून प्रसिद्ध झाला. चंद्रहासला एक मुलगा होता त्याचे नाव पद्मसेन होते. पद्मसेनाने बालपणी विद्याभ्यास केला नाही आणि लहानपणापासूनच तो दुर्व्यसनात पडला.

पद्मसेन ऐन तारुण्यात असतां चंद्रहास मरण पावला आणि पद्मसेन राजा झाला. परंतु राज्यकारभार संभाळण्याची लायकी त्याच्या अंगात नव्हती. म्हणून तो नेहमी भीतभीत राज्यकारभार पाही. तेव्हां प्रधानाच्या मुलाने त्याला धीर दिला. म्हणाला–"महाराज, शशांक नगराचे स्थल महात्म्यच असे आहे की भिण्याचे कारणच नाही."

हळूहळू सर्व सामंत राजांना आपला चक्रवर्ती राजा राज्यकारभारात अयोग्य असल्याचे कळले. लवंग नरेश पराभव झाल्यानंतर सामंत राजा झाला होता तरी त्याने बंडाचे निशाण उभारले व शशांक नगरावर चालून आला. त्या युद्धात पद्मसेनचा पराभव झाला. पद्मसेन प्रधानाच्या मुलाबरोबर जंगलात पळून गेला.

पद्मसेन विचार करू लागला–"स्थल महात्म्य असल्या कारणानेच तर माझ्या वडिलांना एवढे मोठे साम्राज्य स्थापन करतां आले होते. परंतु ज्या जागेवरून सशांनी शिकारी कुत्र्यांना पळवून लावले होते ती जागा आपले रक्षण करू शकली नाही. याचा अर्थ असा की मी सशांहून जास्त भितरा व नालायक ठरलो."

परंतु प्रधानाचा मुलगा त्याला समजावून सांगू लागला–"महाराज, आपण एवढे मनाला लावून घेण्याचे कारणच काय? आपल्या पराभवाचे कारणही स्थल महात्म्यच आहे; नाहीतर येथवर सशांना पळवून आणणारी शिकारी कुत्री येथे पोचताच परतली नसती. याचा अर्थ असा की सशांना धैर्य देणाऱ्या जागेने शिकारी कुत्र्यांच्या मनात भीती उत्पन्न केली असे म्हणायला हवे! आपण महापराक्रमीच आहां, परंतु स्थल महात्म्यच असे आहे की आपला पराक्रम क्षीण झाला आणि सशांसारखा भितरा लवंग देशाचा राजा विजयी झाला."

स्थल महात्म्य हे दुधारी तलवारीसारखं आहे. म्हणून माणसाने स्वतःच्या बळावरच अवलंबून राहण्यात शहाणपण आहे हा ज्ञानबोध पद्मसेनाला झाला.

नोकरांशी वागणूक

रंगरावांची मुलगी सुजाताचे लग्न होऊन बरेच दिवस झाले होते, परंतु ती सासरी नांदायला गेली नव्हती. त्याच सुमारास संक्रांतीचा सण आला. शुभप्रसंगी रंगरावांनी आपल्या जांवयाबरोबर आपले व्याही विश्वनाथराव यांनासुद्धा येण्यासाठी आग्रहाचे बोलावणे पाठवले. विश्वनाथराव सकुटुंब मुलाला घेऊन रंगरावांकडे आले.

रंगराव खूप श्रीमंत असावेत. त्यांचा वाडा खूप मोठा आणि सुंदर होता. घरात नोकरचाकरसुद्धा पुष्कळ होते. हाक मारायची खोटी, एकदम चारपाच नोकर धावून येत. रंगरावांनी व्याह्यांचा पाहुणचार श्रीमंती थाटाने केला. कोणत्याही गोष्टीची उणीव भासू दिली नाही. त्यांचे अगत्य डोळ्यात भरण्यासारखे होते.

दुसऱ्या दिवशी उजाडतांच विश्वनाथरावांची झोप मोडली. तेव्हां घराच्या परसात काहीतरी ओरडा चालू असलेला त्यांना ऐकू आला. त्यांनी परसांत डोकावून पाहिले. तेथे त्यांना रंगराव नोकरांची हजेरी घेत असल्याचे त्यांना दिसले.

रंगरावांच्या नोकरांना मालक म्हणत होते त्याची फिकीरच नसल्यासारखे दिसले. रंगरावांना थोडे आश्चर्य वाटले. इतका श्रीमंत मालक आणि नोकर मालकाच्या म्हणण्याकडे लक्ष देत नाहीत, हे काय? तितक्यात रंगरावांच्या बायकोने पुढे येऊन नोकरांची समजून काढली. म्हणाली–"घरात पाहुणे मंडळी आली असतां तुम्ही असे वागलात तर पाहुण्यांना काय वाटेल?" ते ऐकून नोकर गप्प राहिले व कामाला लागले.

विश्वनाथरावांना हे समजायला वेळ लागला नाही की या सर्व भांडणाचे कारण स्वतः रंगारावच आहेत. ते प्रत्येक लहान सहान गोष्टीबद्दल नोकरांवर कावत म्हणून

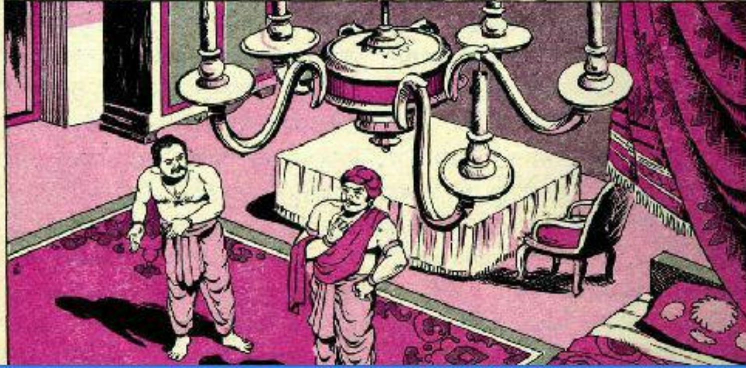
नोकरांच्या मनात मालकाबद्दल प्रेम किंवा आदर थोडासुद्धा उरला नव्हता.

थोड्या वेळाने रंगराव विश्वनाथरावांकडे येऊन सांगू लागले—"हल्ली नोकर नोकर राहिला नाही. तो उलटी उत्तरे देऊ लागला आहे. कामाच्या नावाने बोंब. फुकटाचा पगार मात्र हवा. मी यांना संभाळून घेण्याचा किती प्रयत्न करतो, पण सर्व फुकट!"

विश्वनाथराव म्हणाले—"खरंच, तसं सगळीकडे झालं आहे खरं!" परंतु त्यांनी रंगरावांची चूक त्यांच्या पदरात बांधून दिली नाही. कारण ते व्यवहार कुशल होते. ते तसे लक्षाधीश नव्हते, परंतु खाऊनपिऊन सुखी होते. त्यांच्या घरीसुद्धा तीनचार गडी कामाला होते. त्यांच्याशी त्यांना कधी भांडावे लागलं नाही. ते कधी त्यांच्यावर कावत नसत. नोकर मालकाला फार मानीत व त्यांचा आदर करीत.

विश्वनाथराव रंगरावांच्या घरी चार पांच दिवस राहिले. रंगराव नोकरांवर पुष्कळदां विनाकारण ओरडतांना दिसले. विश्वनाथरावांना त्यांची ही संवय बरोबर वाटली नाही. रंगरावांची ही संवय मोडता आली तर मोडायचे त्यांनी ठरविले.

विश्वनाथराव आपल्या गावी सूनबाईला घेऊन निघाले तेव्हां त्यांनी रंगरावांना आपल्या गावी सकुटुंब येण्याचे आग्रहाचे निमंत्रण दिले. रंगरावांनी अत्यंत आदराने येण्याचे मान्य केले.

विश्वनाथरावांचे घर तसे मोठे नव्हते. परंतु स्वच्छ होते. घरातले सामानसुमान जागच्या जागी ठेवलेले होते. आंगणात फुलझाडे लावलेली होती. परसात भाजीपाला लावलेला होता. नोकरच झाडांना खतपाणी घालीत. सर्व परिसर कसा मोहक होता. नोकर आल्या गेलेल्यांच्या सेवेला नम्रपणे हजर असत. मालक व नोकर दोघांची कधी बाचाबाची झालेली कोणाला माहीत नव्हती. रंगरावांना ते सर्व पाहून आश्चर्य वाटले. नोकर व गडी मालकाजवळ नम्रपणाने वागतात, त्याचे कारण काय बरे असावे, त्यांना कळेना.

एकदां विश्वनाथराव आपल्या बैठकीत रंगरावांशी बोलत बसले होते. तेव्हां बैठकीची खोली स्वच्छ नव्हती. विश्वनाथरावांच्या ते लक्षात आले. त्यांना नोकरांच्या त्या हलगर्जीपणाचा राग आला. परंतु त्यांनी एकाही नोकराला बोलावून त्याची हजेरी घेतली नाही. इतक्यात तेथे एक नोकर आला. त्याला पाहून ते म्हणाले—"अरे, हे कपाट तुम्ही दोघे तिघे मिळून पुढल्या पडवीत नेऊन ठेवा." असे सांगून त्यांनी केरसुणी घेतली आणि स्वतःच केर काढू लागले.

परंतु तेवढ्यात गडी धावत येऊन म्हणाला—"मालक, आपण काय काढता केर? आज आम्हीच केर काढायला विसरलो होतो. माफ करा." असे सांगून त्याने मालकाच्या हातातली केरसुणी घेतल व केर काढू लागला.

विश्वनाथरावांना तेच हवे होते. रंगरावांच्या लक्षात ती गोष्ट आली. विश्वनाथराव नोकरांशी निराळ्याच तऱ्हेने वागतांना दिसले. त्यांना राहवले नाही. म्हणाले—"विश्वनाथराव! नोकरांशी कसे वागायचं आणि त्यांच्याकडून कशी कामे करवून घ्यायची, हे तुमच्या उदाहरणावरून आतांच मला कळले."

"होय हो, नोकरांच्या तोंडी लागून काम भागत नाही. स्वतः काम करायला लागलं की धावतात." विश्वनाथराव म्हणाले.

एका गावी एक चांभार रहात असे. त्याला एक मुलगी होती. तो दिवसभर काम करी व घर खर्चाकरिता लागणारा खर्च करून चार पैसे मागे टाकी. त्याने तीन चार वर्षे काबाडकष्ट करून मुलीच्या लग्नापुरेसे पैसे जमविले. मुलीचे लग्न ठरले व मुहूर्तही ठरला. परंतु त्याच्या दुर्दैवाने मुहूर्ताच्या दोन दिवस आधी त्याच्या घरात चोरी झाली आणि त्याने जी रक्कम मुलीच्या लग्नासाठी जमविली होती ती सर्व चोरीला गेली. मुलीचे लग्न कसे होणार या काळजीने बिचारा रडू लागला.

त्याच वेळी तिकडून गावातला, सोनूशेट सावकार जात होता. तो चांभाराला रडण्याचे कारण विचारून घेऊन सहानुभूती दाखवीत म्हणाला–"एवढ्यासाठी रडत बसण्याचे कारण काय? तुला लग्नाला हवे असतील तेवढे पैसे मी देतो. तू पाटलाकडे चल. कर्जरोखा लिहून दे. परंतु कर्जफेड दहा दिवसांनी कर बरं का?"

सोनूशेट म्हणजे एक नरराक्षस असल्याचे सर्व गावकऱ्यांना ठाऊक होते. तरी बिचाऱ्या चांभाराला त्या बिकट परिस्थितीत सोनूशेट देव पावल्यासारखा वाटला. सोनूशेटचे पाय धरून त्याने त्याचे आभार मानले. म्हणाला–"मालक, गरिबाचावाली तो परमेश्वर आहे. मी त्याची शपथ घेऊन सांगतो. मी कर्ज फेडू शकलो नाही तर आपल्या कातड्याच्या वहाणा शिवून तुमच्या पायात घालीन."

त्यानंतर सोनूशेटने पाटलासमोर कर्जरोखा लिहून चांभाराकडून त्यावर अंगठा निशानी करून घेतली. चांभाराच्या मुलीचे लग्न ठरलेल्या मुहूर्तावर झाले.

दहा दिवस लोटले. अकराव्या दिवशी सोनूशेटने आपल्या गड्याला पाठवून चांभाराला बोलावून कर्ज फेडायला सांगितले. चांभार म्हणाला–"असा कहार करू नका मालक! दहा दिवसांत कर्ज फेडणे मला शक्य तरी होईल का?"

"ते सर्व मला माहीत नाही. उद्यां संध्याकाळपर्यंत तू कर्ज घेतलेली रक्कम आणून दिली नाहीस तर मी तुझ्या बायको पोरांकडून बेगार करवून पैसे वसूल करीन नाहीतर तुझ्या घराचा लिलाव करीन. हे सर्व तुला नको असेल तर तू आपल्या कातड्याच्या वहाणा करून मला दे.

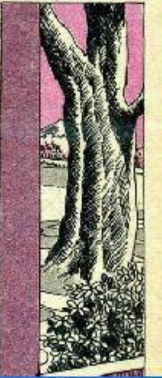
ते ऐकून चांभाराला त्याच्या डोक्यावर आकाश कोसळल्यासारखे झाले. त्याच्या शेजारपाजारच्या लोकांनी त्याला सल्ला दिला–"तू पाटलांकडे जाऊन आपले गाऱ्हाणे सांग. ते काढतील काहीतरी मार्ग."

चांभार पाटलांकडे गेला व त्यांच्या पाया पडून त्याने आपले गाऱ्हाणे सांगितले. म्हणाला–"पाटील, तुम्हीच सांगा, या स्थितीत मी चोरी करू, की बेगारी? तुम्हीच मला पैलतिरी कसे तो पोचवा. मला तुमचा एकट्याचाच भरंवसा आहे!"

पाटलाला सोनूशेट कर्दनकाळ असल्याचे ठाऊक होते. त्यांना चांभ:राची कीव आली. त्यांनी विचार करून चांभाराला एक सल्ला दिला. तो म्हणाला–"परंतु पाटील, सोनूशेट ओरडू लागला तर मी काय करू?"

"त्यांना तू माझ्याकडे बोलावून घेऊन ये आणि हे बघ, साक्षीदार म्हणून तू आपल्या व्याह्यालासुद्धा बरोबर बोलावून आण." पाटलांनी सांगितले.

अवधी संपला होता तरी चांभाराने कर्जाची फेड केली नाही तेव्हां सोनूशेट पाटलांकडे गेले व कर्जरोखा दाखवून न्याय करायला विनंती केली.

पाटलाने चांभाराला बोलावून विचारले–"कर्जफेड तुला करता आली नाही तर तू व तुझ्या घरचे सर्व लोक सोनूशेटकडे बेगाडी करायला तयार आहां का? किंवा घराचा लिलांव करून कर्जफेड करणार की आपल्या कातड्याने जोडे शिवून सोनूशेटला देणार? बोल काय ते!"

"मालक, मी आपल्या कातड्याचे जोडे शिवून देतो." चांभार म्हणाला.

"काय सोनूशेट? मान्य आहे का तुम्हांला?" पाटलाने विचारले.

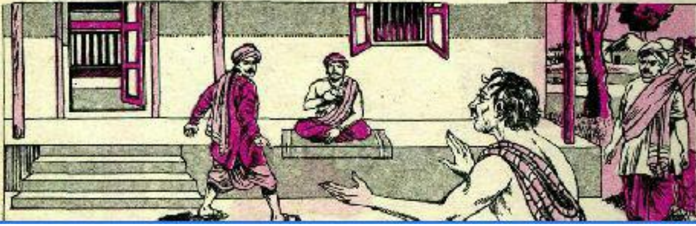
"मान्य आहे." सोनूशेट म्हणाले.

तत्क्षण चांभाराने एक वहाणांचा जोड आपल्या पोतडीतून काढून समोर ठेवला व म्हणाला–"मालक, हा घ्या!"

सोनूशेट संतापून ओरडले–"गुलामा, तुझी लबाडी माझ्याजवळ नाही चालणार. तू आपल्या कातड्याचे जोडे शिवून देतो आहेस का? पाटील साहेब! पहा हो, हा मला इतका मूर्ख समजतो आहे की काय?"

पाटलाने सोनूशेट म्हणाला ते ऐकून आश्चर्य वाटल्याचे सोंग करून विचारले–"चांभाराने कोणती लबाडी केली म्हणता? त्याने आपल्या कातड्याचे जोडे शिवून देतो म्हटले होते. हे कातडे त्याने विकत घेतलेले कातडे त्याचे नाही का? दुसऱ्याचे आहे का? म्हणून त्याने वचन दिल्याप्रमाणे आपल्या कातड्याचे जोडे शिवून दिले आणि कर्ज-मुक्त झाला. तुम्हांला मी या खेपेस माफ करतो. तुम्ही यापुढे गरिबाला असे नड-वलेत तर मात्र मला कायदेशीर इलाज करावे लागतील, बजावून ठेवतो."

हा निवाडा ऐकून चांभार एका मोठ्या संकटातून वाचला. सर्व गावकऱ्यांना आनंद झाला की चांभाराने सोनूशेटला चांगला धडा दिला. त्यानंतर सोनूशेटने पुन्हां कोणाला त्रास दिला नाही.

देवी भागवत

दानव पुत्र रंभ व करंभ असे दोघे होते. त्यांना मुले नव्हती म्हणून त्यांनी दीर्घकाळ तपश्चर्या केली. करंभने पंचनद तीर्थक्षेत्रात पाण्यात बुडी मारून राहून तर रंभने एका झाडावर चढून तपश्चर्या केली.

इंद्राला धास्ती वाटली. त्याने मगरीच्या रूपे पंचनद तीर्थात बुडी मारून करंभला ठार केले. आपला धाकटा भाऊ मेल्याचे दु:ख रंभला इतके वाटू लागले की त्याने अग्नि-होत्रात आपल्या डोक्याची आहुती देण्याचे ठरवून हातात तलवार घेतली.

तेव्हां अग्निनारायण प्रगट होऊन म्हणाला–"तू आत्महत्या करून इहलोक व परलोकही घालवून बसशील, तुझी तपश्चर्या पाहून मी प्रसन्न झालो आहे. कोणताही वर मागून घे!"

"देवा, तुझा माझ्यावर अनुग्रह असेल तर तू मला एक पुत्र दे. इच्छिल ते रूप त्याला प्राप्त व्हावे आणि देव, दानव किंवा मानव कोणालाही तो अजिंक्य असा असावा." रंभने वर मागितला.

"तुला तू मागितल्याप्रमाणेच पुत्र होईल व तुझे जिच्या वर अत्यधिक प्रेम असेल तिच्याच पोटी तो जन्माला येईल." असा वर देऊन अग्निनारायण अंतर्धान पावला.

रंभ परत येत असतां यक्षांच्या एका म्हशीवर त्याची नजर पडली. तो प्रदेश अत्यंत रम्य होता. त्या प्रदेशाचा त्याच्या मनावर फार परिणाम झाला व तो त्या

म्हशीवरच भाळला. रंभ राक्षसाच्यामुळे ती म्हैस गाभण झाली आणि रंभ राक्षसाबरोबर पाताळलोकी गेली.

तेथे त्या महिषीवर एका महिषाचे म्हणजे रेड्याचे प्रेम जडले. ते पाहून रंभला भयंकर राग आला. तो त्या रेड्याला मारायला गेला. रेड्याने त्याला आपल्या शिंगावर उचलून ठार केले. ते पाहून त्या महिषीने म्हणजे म्हशीने रंभच्या चितेत उडी टाकली. त्या चितेतून दोन राक्षस बाहेर आले. एकाचे नाव महिष व दुसऱ्याचे रक्तबीज असे होते.

राक्षसांनी महिषासुराला आपला राजा केले. त्याच्या सेनापतींची नावे अनुक्रमे चिक्षर, ताम्र, असिलोम, सुदर्क, बिडाल, बाष्कल, त्रिनेत्र, कालबंधक अशी होती. त्यांच्या सहाय्याने महिषासुराने सर्व भूलोक पादाक्रांत केला आणि यज्ञहोमादी ध्वंस करीत सुटला. देव व दानव यांचे परस्परांशी एक भयंकर मोठे युद्ध झाले.

-हे युद्ध होण्या पूर्वी महिषासुराने कांचनपर्वतावर घोर तपश्चर्या केली व ब्रह्मदेवाला प्रसन्न करून असा वर मागितला की त्याला कधी मरण येणार नाही.

तेव्हां ब्रह्मदेव म्हणाला–"जो जन्माला येईल त्याला मृत्यू हा येणारच. तसेच तो मरण पावतो तो पुन्हां जन्म घेतो. तेव्हां मरण न येण्याचा वर मी कसा देऊ शकेन? अमरत्वाशिवाय दुसरा एखादा वर मागून घे."

महिषासुराने विचार केला की स्त्रीच्या हाती आपल्याला मरण येणे शक्य नाही आणि वर मागितला–"देवा! देव, दानव किंवा मानव पुरुषाच्या हाती मला मरण येणार नाही, असा वर दे."

ब्रह्मदेव "तथास्तु!" म्हणाला व त्याने बजावून सांगितले की तुला जेव्हां कधी मरण येईल ते एका स्त्रीच्या हातीच येईल.

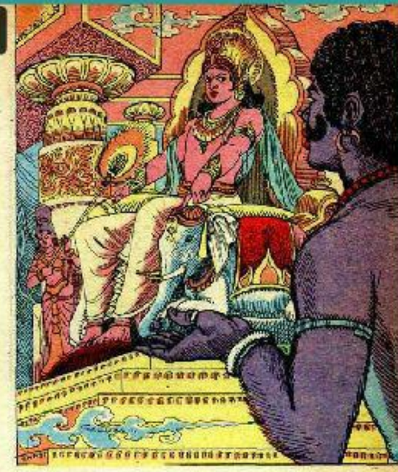
तो वर प्राप्त होताच महिषासुराला शक्तिमद चढला तो आपल्या एका सेवकाला बोलावून म्हणाला–"तू इंद्राला जाऊन विचार की मुकाट्याने तू आपले स्वर्गाचे राज्य देतोस की युद्धाला येतोस, काय ते स्पष्ट उत्तर विचारून परत ये."

महिषासुराचा दूत स्वर्गलोकी जाऊन इंद्राला भेटला व म्हणाला–"मी महिषासुराचा दूत आहे. त्याने तुला सांगायला सांगितले आहे की तू मुकाट्याने आपले राज्य देऊन स्वर्गातून निघून जाणार की युद्धाला आव्हान करणार?"

"काय रे मूर्खा! तुझ्या मालकाला इतका गर्व चढला आहे का? आणि तू त्याचा दूत असा उर्मटपणाने बोलतो आहेस का? दूत आहेस म्हणून वाचलास. मी त्याची घमेंड जिरवितो. त्याला जाऊन माझा निरोप सांग, अरे रेड्या, फुकटाचे गवत खाऊन तुझ्या अंगात मस्ती चढलेली दिसते आहे. मी तुझी सर्व चरबी उतरविणार आहे." इंद्र म्हणाला.

दूत महिषासुराला येऊन म्हणाला–"महाराज, इंद्राने ज्या शब्दात आपली निंदा केली आहे त्या शब्दांचा मी उच्चारही करणार नाही."

महिषासुराचा क्रोधाग्नी भडकला. त्याने शेपटी झाडली व डोळे वटारून आग पाखडीत म्हणाला–"या अपराधाबद्दल मी इंद्राचा वध केला तर मला कोण दोष देईल? व युद्ध म्हणजे अप्सरांना पाठवून तपोभंग करणे वाटले काय त्याला? माझ्या समोर

सहस्रावधी इंद्र आले तरी मी त्यांना धुळीला मिळवीन. त्याला मी क्षमा केली तर शहाणे लोक मला हसतील. त्या इंद्राला मदत करणारा तो विष्णूसुद्धा असाच आहे. त्याने वराहाचे सोंग करून हिरण्याक्षाचा आणि नरसिंहाचे सोंग करून हिरण्यकश्यपूचा वध नव्हता का केला? म्हणून विष्णू व इंद्र दोघांवर विश्वास करणे धोक्याचे आहे."

त्यानंतर महिषासुराने मनाशी ठरविले की अष्टदिग्पाल आणि सर्व देवांचा पराभव करून त्यांना जे सुख आणि ऐश्वर्य प्राप्त आहे ते राक्षसांना मिळवून दिले पाहिजे. तो आपल्या सेवकांना बोलवून म्हणाला–"हे पहा रे! ब्रह्मदेवाच्या कृपेने कोणी

पुरुष, देव, दानव किंवा मानव माझा वध करणे शक्य नाही. तुम्ही सर्व स्वर्गावर स्वारी करायला तयार व्हा. मी आपल्या शिंगांनी व खुरांनी शत्रूचा संहार करीन आणि तुम्हांला देवांना प्राप्त असलेले सर्व सुखोपभोग प्राप्त करून देईन."

तिकडे सर्व दिक्पालांना बोलावून इंद्र म्हणाला–"रंभचा मुलगा महिषासुर ब्रह्मदेवाचा वर प्राप्त करून त्या गर्वाने ससैन्य स्वर्ग जिंकण्याच्या विचाराने येतो आहे. त्याने एक दूत पाठवून मला धमकी दिली आहे की युद्धाला तयार हो, नाहीतर शरण मागायला ये. मी त्याला लौकर काय ते कळविले पाहिजे म्हणे. म्हणून मी तुम्हांला सर्वांना बोलाविले आहे. बोला आपण या प्रसंगी काय करणे बरोबर होईल? शत्रू कितीही बलवान असला तरी त्याला क्षमा करणे भ्याडपणाचे होईल. जय पराजय हे परमेश्वराच्या कृपेवर अवलंबून आहेत. तरी आपण प्रयत्न हा केलाच पाहिजे. सामोपचाराने समेट करून युद्ध टाळणे चांगले. परंतु अशा दुष्ट राक्षसांशी संधीच्या गोष्टी करणे व्यर्थ आहे. परिणाम उलटाच होणार. युद्ध करायचे झाले तर शत्रूच्या व आपल्या बलाबलाचा विचार करणे आवश्यक आहे. शत्रूच्या शक्तीची माहिती गुप्तपणे काढून आणायला मी एका व्यक्तीची नेमणूक करतो."

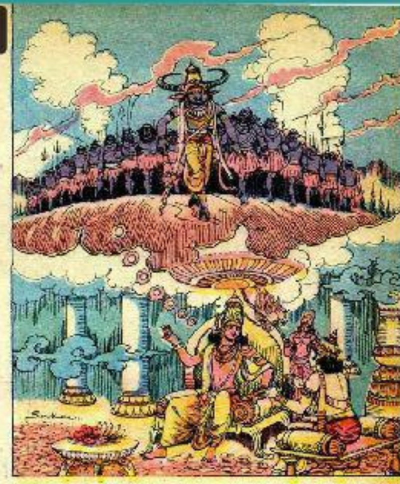
इंद्राचा एक दूत महिषासुराच्या राज्यात गेला आणि त्याने परत येऊन महिषासुराच्या सैनिक शक्तीची माहिती इंद्राकडे येऊन निवेदन केली. इंद्र चकित झाला. त्याने आपले पुरोहित बृहस्पती यांच्याकडे निरोप पाठवून त्यांना बोलवून घेतले व त्यांचा सल्ला घेतला. म्हणाला–"महिषासुर अफाट सैन्य घेऊन स्वर्गावर स्वारीला येतो आहे. अशा प्रसंगी काय करणे योग्य होईल?"

इंद्राला घाबरलेला पाहून बृहस्पती म्हणाला–"विपत्काल आला की धैर्य सोडून चालायचे नसते. जे व्हायचे असेल ते होईल. तरी आपण यथाशक्ति प्रयत्न हा केलाच पाहिजे. म्हणूनच तर थोर ऋषी व मुनी तपश्चर्या करतात. फक्त ईश्वर कृपेवर भरंवसा ठेवून राहलं तर काम भागणार नाही. आपल्या प्रयत्नाला यश आले नाही तर ती ईश्वराची इच्छा म्हणून सोडून द्यायला हरकत नाही."

इंद्र म्हणाला–"गुरुवर्य! प्रयत्नाशिवाय कार्यसिद्धी प्राप्त होत नाही, हे मला मान्य आहे. ऋषी व मुनींना ज्ञानप्राप्तीची अभिलाषा असते तशी क्षत्रियांना आणि राजांना शत्रूचा संहार करण्याची अभिलाषा असते. आपण सल्ला दिलात तर मी युद्धाला जाऊन शत्रूचा संहार करीन. मला आपलीच मदत आहे आणि मी वज्रायुधावर व हरिहरांच्या कृपेवर अवलंबून आहे."

बृहस्पती इंद्राला म्हणाला–"मी तुला युद्ध कर किंवा करू नकोस हे नाही सांगणार. तुम्ही सर्व मला मोठा मेधावी मानतां. परंतु तुम्हांला माहीतच आहे, माझा शिष्य चंद्र माझ्या बायकोला पळवून घेऊन गेला तेव्हां माझी बुद्धिमत्ता निरुपयोगीच ठरली ना? म्हणून तुम्ही स्वतःच्या बुद्धीवर अवलंबून राहून काय ते करा."

तेव्हां इंद्र ब्रह्मदेवाकडे गेला. म्हणाला–"देवाधिदेवा! महिषासुर आपले राक्षसांचे अफाट सैन्य घेऊन स्वर्गावर स्वारीला येतो

आहे. त्याला पाहून मला भीती वाटू लागली आहे. या कठीण प्रसंगातून सुटका व्हायला काही तरी उपाय सुचव."

ब्रह्मदेव म्हणाला–"आपण शिव व विष्णू यांना बरोबर घेऊन युद्धाला गेलो तर आपल्याला यश मिळेल. तर चल, आपण कैलास पर्वतावर प्रथम शंकराकडे जाऊ."

दोघे कैलास पर्वतावर गेले आणि शंकरासमोर त्यांनी सर्व गोष्टी निवेदन केल्या. शंकराला बरोबर घेऊन दोघे विष्णूकडे वैकुंठलोकी गेले. सर्वांनी मिळून महिषासुराशी युद्ध करण्याचे ठरविले. हंसावर बसून ब्रह्मदेव, गरुडावर बसून विष्णू,

नंदीवर बसून शंकर, मोरावर बसून कार्तिकेय आणि ऐरावतावर बसून इंद्र युद्धाला निघाले. अशातऱ्हेने देवांचे आणि दानवांचे युद्ध सुरू झाले.

घोर युद्ध झाले. दिक्पालांनी, इंद्राने आणि ब्रह्मा, विष्णू व महेश या त्रिमूर्तींनी आपल्या पराक्रमाची पराकाष्ठा केली. परंतु कोणाचाही महिषासुरासमोर टिकाव लागला नाही. महिषासुराने स्वर्ग जिंकला आणि इंद्राच्या आसनावर जाऊन बसला. त्याने सर्व मुख्य पदांवरून देवांना काढून टाकून राक्षसांना त्यांच्या जागी नेमले. देवांचा खजिना काबीज केला आणि देवांना प्राप्त सर्व ऐश्वर्य उपभोगु लागला. देव डोंगरात व जंगलांत पळून गेले आणि नानाप्रकारचे कष्ट सहन करू लागले.

तेव्हां देवांनी पुन्हां ब्रह्मदेवाला विचारले–"बोला, आतां काय करायचे? काही मार्ग काढाल की नाही?"

ब्रह्मदेव म्हणाला–"मी काय उपाय सांगणार? महिषासुराने माझ्याकडूनच एक वर प्राप्त करून कोणत्याही पुरुषाच्या हाती त्याचा वध होणार नाही असे माझ्याकडून म्हणवून घेतले आहे. त्याचा वध एखाद्या स्त्रीच्या हातीच शक्य आहे. तर मग चला, प्रथम शंकराला व नंतर विष्णूला जाऊन विचारून पाहू या."

म्हणून ब्रह्मदेवाबरोबर देव शंकराकडे गेले. शंकराने त्यांना विचारले–"तुम्ही सर्व येण्याचे कारण काय?"

"तुला माहीत नाही असे काय आहे? महिषासुराने स्वर्गावर अधिकार स्थापन करून इंद्राला व सर्व देवांना हाकलून लावलं आहे. त्यांना तुझ्या मदतीची गरज आहे." ब्रह्मदेव म्हणाला.

शंकर स्मित करून म्हणाला–"तूच तर देवांची अशी दुर्गत व्हायला कारणीभूत आहेस! तू वर दिलास म्हणून कोणी पुरुष महिषासुराला जिंकणे शक्य नाही. मग त्याला जिंकायला कोणत्या स्त्रीची निवड करावी? तू आपल्या बायकोला पाठवायला तयार आहेस का? की मी आपल्या बायकोला पाठवू? नाही तर इंद्राने आपल्या बायकोला पाठवावे. आपल्या बायकांपैकी एकीलाही युद्ध करण्याची कधी गरज पडली नाही. तेव्हां आपण सर्व विष्णूचा सल्ला घेऊ या. तो काहीतरी मार्ग काढील."

त्यानंतर सर्व विष्णूकडे गेले. सर्व वृत्तांत ऐकून विष्णू म्हणाला–"आपण सर्व महिषासुराशी युद्धात माघार घेऊन आपापल्या घरी येऊन बसलो आहो. त्याचा वध एका नारीच्या हातीच होणे शक्य असेल तर आपण तिघांनी आपल्या तिघांच्या तेजाने एका नारीची सृष्टी केली पाहिजे. तिला आपली सर्व आयुधे देऊ या व तिच्या हाती महिषासुराचा वध करू या."

विष्णूच्या तोंडचे ते शब्द बाहेर पडतांच सर्व देवांच्या अंगातून एकेक तेजस्वी किरण बाहेर निघाले आणि त्या सर्व किरणांची एक अठरा हाताची एक स्त्री तयार झाली. देवांनी तिच्या हातात आपापले आयुध दिले.

तेव्हां ती स्त्री देवांना म्हणाली–"तुम्ही भिण्याचे कारण मुळीच नाही. मी त्या राक्षसाचा वध करते." असे म्हणत तिने गर्जना केली. त्या आवाजाने आसमंत दुमदुमले.

तो आवाज ऐकून महिषासुर म्हणाला–"हा कसला आवाज आहे? कोणाचा

आहे. जाऊन धरून आणा त्या व्यक्तीला. माझ्या हाती मार खाऊन पळून गेलेल्या देवांच्या अंगात एकाएकी एवढी शक्ती कोठून आली?"

राक्षस त्या आवाजाच्या दिशेने जाऊन व देवीचे उग्र रूप पाहून परतले व म्हणाले—"महाराज! कोणीतरी देवी आहे व ती सिंह वाहनावर बसून येते आहे. तिच्या सर्वांगावर आभूषणे आहेत. तिला अठरा हात आहेत व प्रत्येक हातात एक शस्त्र आहे. तिला पाहूनच आम्हांला भीती वाटली."

महिषासुर आपल्या मंत्र्याला म्हणाला—"तुम्ही काही जणांना बरोबर घेऊन जाऊन त्या बाईला धरून घेऊन या. मी तिला आपली पट्टराणी करीन."

मंत्र्याने ती देवी उभी होती त्या बाजूला जाऊन तिला हाक मारली—"माते! तू कोण आहेस ग? इकडे कशाला आली आहेस? त्रिलोकाचे मालक तुझी भक्ती करीत आहेत."

देवी स्मित करून म्हणाली—"मी तुझ्या मालकाचा वध करण्यासाठी आले आहे. तू चांगला दिसतो आहेस. मी तुझा वध करणार नाही. तू जा आणि मी सांगते तो निरोप आपल्या मालकाला सांग."

मंत्र्याने तो निरोप महिषासुराला येऊन सांगितला. त्याचा त्या निरोपावर विश्वासच बसेना. त्या देवीशी समेट करून येण्यासाठी महिषासुराने आपला सेनापती ताम्र याला पाठविले. देवीने त्याचा वध केला. त्यानंतर महिषासुराने आपल्या इतर सेनापतींना एका मागून एक युद्धाला पाठविले. देवीने त्या सर्वांचा वध केला. शेवटी स्वतः महिषासुर देवीशी युद्धाला आला. दोघांचे युद्ध झाले. महिषासुराला कामरूप वर होता. म्हणून तो निरनिराळी रूपे घेऊन देवीशी युद्ध करू लागला. परंतु शेवटी देवीने सुदर्शन चक्र सोडून त्याचे मुंडके उडविले.

देवांनी आनंदाने देवीचे स्तोत्र गाऊन देवीला प्रसन्न केले.

शेजाऱ्यांची पीडा

मालती व नंदना दोघी मैत्रिणी होत्या. नंदनाच्या वडिलांनी जिल्ह्याच्या गावी दुकान काढले. म्हणून नंदना आईवडिलां-बरोबर शहरात जाऊन राहू लागली. दोघी मैत्रिणी निरोप घेतेवेळी भेटल्या तेव्हां नंदनाने मालतीला आग्रह करून त्यांच्या घरी येऊन चार दिवस राहून जायला सांगितले. सासरी गेल्यावर तिने मालतीला आपला पत्ता लिहून कळविला.

नंदनाला भेटायची व शहर पाहायाची मालतीला फार उत्सुकता होती. तिला शहरात जायला अनायास एक सोबत मिळाली. त्या गावातला एक वाणी कामा-निमित्त जिल्ह्याच्या गावी निघाला. त्याने मालतीला आपल्या गाडीत नंदच्या घरापर्यंत पोचवायचे मान्य केले. शहरात पोचल्यावर त्या वाण्याने मालतीला नंदनाच्या घरापर्यंत पोचविले, परंतु घाईचे काम होते म्हणून तेथं थांबू शकला नाही. घाईघाईने निघून गेला.

मालतीला नंदनाचे घर सहजी सांपडले. परंतु नंदनाच्या घराला कुलूप लावलेले होते. परंतु तिने शेजारच्या घरी जाऊन दारातून डोकावून पाहिले. त्या घरातल्या एका मध्यम वयाच्या बाईने तिला पाहून विचारले—"कोण ग बाई? काय पाहिजे तुला?"

मालती परिस्थिती समजावून सांगून म्हणाली—"नंदना कोठे गेली व केव्हां परत येईल, कोणास ठाऊक?"

"तिच्या नातेवाइकांकडे लग्न आहे म्हणे, म्हणून सर्व मंडळी शेजारच्या गावी गेली आहेत. काळोख पडल्यावर येतील. तोंपर्यंत आमच्याकडे रहा पाहिजे तर." ती बाई म्हणाली.

मालतीला 'हाय'से वाटले. पूर्वी कळ-विल्याशिवाय कोणाच्याही घरी जाऊ नये,

असे तिचे वडील नेहमी सांगत, त्याचे कारण आतां तिच्या लक्षात आले.

त्या शेजारच्या बाईला एक मुलगी होती. तिचे नाव जानकी. जानकीची व मालतीची मैत्री लौकरच जमली. जानकीच्या बाबांना काही नोकरी धंदा नव्हता. तरी त्या लोकांनी किती प्रेमादरपूर्वक, तोंड ओळख सुद्धा नसता, मालतीला ठेवून घेतले.

दिवसभर जानकीने मालतीला सर्व गाव फिरवून दाखवून आणले. त्या दिवशी संध्याकाळी जानकीच्या एका मैत्रिणीकडे लग्नाची मेजवानी होती. निदान जानकीने तरी त्यांच्याकडे जायला हवे होते. नाहीतर मैत्री न निभावल्याचा दोष लागेल. परंतु जायला मागेपुढे करीत होती.

"मी नाही जात आई, त्या लग्नाच्या मेजवानीला. लग्नाला मोठमोठी मंडळी आलेली असणार, नेसून जायला एखादं चांगलं पातळही नाही. हात व बुच्चा गळा. लोक कोण ही मोलकरीण आली म्हणतील? म्हणून मी नाही जात बाई!" जानकी आईला म्हणाली.

ते ऐकून मालती आपल्या पेटीतून रेशमी साडी काढून जानकीला देत म्हणाली–"ही रेशमी साडी नेसून जा आणि हे माझे दागिने घालून जा."

जानकी 'हो' 'ना' केल्याशिवाय दागिने घालून घेऊन व साडी नेसून लग्नाला गेली.

काळोख पडला व बरीच रात्र लोटली. लग्नाला गेलेली नंदना व तिच्या घरातली मंडळी परतली नाहीत. जानकी लग्नाला गेली होती, तीसुद्धा परतली नाही. जानकीला मी जाऊन घेऊन येतों, असे सांगून तिचा बाप निघाला आणि दारात पडलेली चिट्ठी उचलून वाचून मोठ्याने ओरडला.

मालतीने चटदिशी पुढे होऊन त्याच्या हातातली चिट्ठी घेऊन वाचली. ती जानकीने तिच्या आईच्या नावे लिहिलेली चिट्ठी होती. चिट्ठीत हा मजकूर होता–

"दागिने हे स्त्रीचे शत्रू असतात हे आज मला कळले. मेजवानी झाल्यावर मी घरी यायला निघाले तेव्हां एका गल्लीत मला एकटीला पाहून चार जणांनी अडविले आणि सुरा दाखवून अंगावरचे सर्व दागिने काढून नेले. मालतीला मी तोंड कसे दाखवू? मी परक्याची वस्तू अंगावर घालून गेले त्याबद्दल बाबा माझा गळा कापतील, मला माहीत आहे. म्हणून मी कोठेतरी तोंड काळे करते आहे. ते पत्र वाचून मालतीच्या डोळयांना पाणी आले. इतकी रात्र उलटली आणि जानकी कोठे गेली असेल? काही घोर तर घडले नाही ना?

पत्र वाचून जानकीची आई कपाळावर हात ठेवून रडू लागली.

जानकीचा बाप मालतीला म्हणाला– "बाई, मी काही दिवसांनी तुझ्या दागिन्यांची सर्व किंमत देईन हो, या जानकीचा शोध कसा लागणार आता? माझ्याजवळ एक फुटकी कवडी सुद्धा नाही!" म्हणत आंसवे ढाळू लागला.

"अहो काका? माझ्या दागिन्यांची किंमत तुम्ही भरायची गरज नाही. पहिल्याने जानकीला शोधून आणा. काल रात्री तुम्ही आश्रय दिला नसतात तर चोरांनी माझे दागिने माझ्या गळयातून काढून घेतले नसते का?" मालती म्हणाली.

जानकीचा बाप जानकीला शोधायला काळोखात निघून गेला.

काही वेळाने त्या गल्लीत एक गाडी थांबल्याचा आवाज ऐकू आला. मालती व जानकीची आई दार उघडून बाहेर आल्या. नंदनाच्या घरची मंडळी गाडीतून उतरली.

शेजारच्या दारात मालतीला नंदनाने तत्क्षण ओळखले व आनंदाने तिला धावत जाऊन भेटली. नंतर ती आपली पेटी घेऊन नंदनाच्या घरी गेली.

घरात आल्याबरोबर नंदनाने मालतीला विचारले–"पहिल्याने पेटी उघडून तुझं सर्व सामान आहे की नाही, पाहून घे, बाई!"

मालतीने आश्चर्यचकित होऊन घडलेले वृत्त सांगितले व म्हणाली–"तू असे कां ग, म्हणते आहेस? तो किती चांगली मंडळी आहेत? जानकी कोठे निघून गेली बाई?"

नंदना स्मित करून म्हणाली–"कोठे गेली नाही, त्यांच्या कोणत्यातरी नातेवाईकाकडे जाऊन राहिली असेल. हे सर्व नाटक रचलं आहे त्या सर्वांनी! शहरात चालणारी लबाडी तुला अजून कळली नाही. केव्हां गळा कापतील कळणारसुद्धा नाही. या लोकांच्या विषयी सर्व गांवकऱ्यांना चांगली माहिती आहे. कपडे, भांडी जे हाती लागेल ते उचलून नेणारी ही माणसं आहेत! यांचा त्रास असह्य झाला आहे आम्हांला. चोरांनी तिच्या अंगावरचे दागिने काढून नेले तर तिला पत्र लिहायला कागद आणि पेन कोठे मिळालं आणि तिने एवढे पत्र कोठे बसून लिहिलं ग? तूच सापडलीस याच्या हातात अशी फसायला?"

मालतीला भयंकर राग आला. म्हणाली–"मी एक खेडवळ असेन. परंतु या शहरी लोकांची लबाडी उघडकीला आणल्याशिवाय राहणार नाही! तू मला मदत कर म्हणजे झाले." असे सांगून मालतीने नंदनाच्या कानांत काहीतरी सांगितले.

"हुशार आहेस ग! तुझी ही युक्ती यशस्वी व्हायला माझा मावसभाऊसुद्धा मदतीला आहेच! तो सोंग करण्यात वस्ताद आहे, बघ!" नंदना म्हणाली.

गावभर बातमी पसरली. मालती पातळाचा पदर डोक्यावर घेऊन जानकीच्या घरी गेली व दाराची कडी वाजविली. ती थोडी काळोखातच उभी राहिली. जानकीच्या बापाने दार उघडले.

आवाज बदलून मालती म्हणाली–"आतां घरी यायला काही हरकत आहे का? जानकीने विचारायला पाठविले आहे."

जानकीची आई बाहेर येऊन म्हणाली–"काय तरी बाई, ही मुलगी! मी तिला बजावून सांगितले होतं की मालती परत आपल्या गावी जाईपर्यंत तू येण्याची घाई करू नकोस. परत केव्हां यायचं हे आम्हीच कळवू, असं सांग तिला. बरं पण तू कोण?"

"मालती!" असं म्हणत मालती उजेडात येऊन उभी राहिली. दोघां नवराबायकोवर आकाश कोसळल्यासारखे झाले.

"चांगली वागणूक दाखवून तुम्ही असा गळा कापलात का? माझे दागिने चोरी गेल्याची फिर्याद मी पोलीसात केली आहे." मालती म्हणाली.

काळोखात तिच्या मागे पोलीसाच्या वेषात नंदनाचा मावसभाऊ उभा होता. तो पुढे येऊन म्हणाला–"तुमचे सर्व नाटक आतां बंद करा. चला तुरुंगात तुम्ही तिघंही आणि गज मोजीत बसा तिकडे!"

पोलीसला पाहून दोघं नवराबायको थरथर कापू लागली. म्हणाली–"आम्हांला क्षमा कर, मालती! आमच्या अकलेने धोका दिला. आमची अब्रू चव्हाटयावर आणू नकोस! तुझे दागिने तुला आणून देतो."

"माझ्या दागिन्याबरोबर शेजार पाजाऱ्च्या घरांतून चोरलेला सर्व माल तुम्ही दिला नाहीत तर क्षमा करण्याचा प्रश्नच नाही!" मालती म्हणाली.

त्यांनी लगेच जानकीला बोलावून आणले आणि मालतीचे दागिने आणि पूर्वी चोरलेले शेजारच्या लोकांचे सामान आणून दिले. उजाडण्यापूर्वी जानकी व तिचे आईवडील घर सोडून कोठे निघून गेले कोणाला कळलेही नाही. "शेजाऱ्यांचा त्रास तुझ्यामुळे गेला बाई!" नंदना व तिचे आईवडील म्हणाले.

